

Е. О. БЕРКИШЕВ

**МАЛ ҰРЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ
АСПЕКТІЛЕРІ**

Оқу құралы

Алматы, 2023

ОӘЖ 343
КБЖ 67.411
Б 48

*Қазақстан Республикасы ПМ Шырақбек Қабылбаев атындағы
Қостанай академиясының Ғылыми кеңесінің шешімі бойынша басып шығарылады
(2023 жылғы 27 сәуірі № 8 хаттама).*

Рецензенттер:

Д. Қалқаманұлы - ПО әкімшілік қызметі кафедрасы бастығының орынбасары, философия (PhD) докторы, полиция подполковнигі;

Қ. Лақбаев - ҚР ПМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы жедел-іздістіру қызметі кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы;

Беркишев Е.О.

Б 48 Мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері: Оқу құралы. – Қостанай: ҚР ПМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, 2023. – 93 б

ISBN 978-601-7200-98-5

Жұмыста Қазақстан Республикасындағы мал ұрлығының қазіргі жағдайына қысқаша сипаттама беріледі, қылмыстың бұл түрінің тек біздің елде ғана емес, алыс және жақын шет елдерде де пайда болуының тарихи бастаулары келтірілген.

ПМ жедел аппараттарының практикалық қызмет материалдарында олардың қызметіндегі ең проблемалық мәселелер көрсетілген. Ұлттық және шетелдік оң тәжірибені ескере отырып, оларды шешу бойынша әдістемелік ұсынымдар беріледі.

Қосымшалар ретінде осы саладағы жедел аппараттардың жұмысына қатысты құжаттарды дайындаудың әртүрлі нысандарын реттейтін негізгі материалдар көрсетілген.

Жұмыс ғылыми зерттеулердің деректеріне, жедел материалдарға, мал ұрлығы желісі бойынша статистикалық деректерді жинақтауға, ішкі істер органдарының жедел аппараттарындағы өзіндік жұмыс тәжірибесіне негізделген.

Оқу құралы Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдары жүйесіндегі оқу орындарының профессорлық-оқытушылар құрамы мен білім алушыларына, сондай-ақ мал ұрлығына қарсы іс-қимыл мәселелерімен айналысатын зерттеушілерге арналған.

ОӘЖ 343
КБЖ 67.411

ISBN 978-601-7200-98-5

© Беркишев Е. О., 2023
© ADAL KITAP, 2023

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	4
1. МАЛ ҰРЛЫҒЫНЫҢ ҚЫСҚАША СИПАТТАМАСЫ.....	8
1.1 Мал ұрлығын дамытудың тарихи хронологиясы және оларға қарсы мемлекеттік саясат.	8
1.2. Мал ұрлығын жасау жағдайлары мен шарттарының сипаттамасы.....	20
2. МАЛ ҰРЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	30
2.1. Мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері.....	30
2.2. Мал ұрлығына қарсы тұрудың ұйымдастырушылық аспектілері	43
ҚОРЫТЫНДЫ	60
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	61
1-қосымша	66
2- қосымша	67
3-қосымша	69
4-қосымша	70
5- қосымша	72
6-қосымша	80
ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ.....	86

КІРІСПЕ

*«Қазақтың кең даласы
малды асырайды,
ал мал елді асырайды»
Ә. Бөкейхан.*

Тұтастай алғанда және Қазақстанда адамзат өркениетінің дамуы мал шаруашылығы сияқты маңызды саламен тығыз байланысты. Бұл процесс сөзсіз және барлық жерде мал ұрлығымен бірге жүретіні қисынды.

Соңғы уақытқа дейін мал (және ауыл үшін әлі де бар) байлықтың негізгі өлшемі және адамдардың өмір сүру көзі болды, оны ұрлау әр отбасының, рудың және туысқандардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндірді. Бұл, ең алдымен, бүкіл отандық тарихтағы көшпелі дала өмірінің климаттық және географиялық жағдайларына байланысты. Көшпелі өркениеттің ерекшелігі - жеке адам тек рулық ұжым аясында өмір сүре алады.

Өткен уақыт ішінде біздің еліміз алға үлкен қадам жасады, бірақ соған қарамастан мал ұрлығына қарсы іс-қимыл мәселелері өзектілігін жоғалтқан жоқ. Ауылдық жерлерде әлі күнге дейін халықтың едәуір бөлігі тұрады, ал мал ұрлығы аграрлық және жер секторына теріс әсер етеді, кейде мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығының дамуына үлкен кедергі болып табылады.

Н.К. Иманғалиев атап өткендей, 2015-2018 жылдар аралығында елімізде 80426 бас мал ұрланған (2015 ж. – 19535, 2016 ж. – 25432, 2017 ж. – 20059, 2018 ж. – 15400), оның ішінде 37925 бас иелеріне қайтарылған (2015 ж. – 8953, 2016 г. – 12064, 2017 ж. – 9679, 2018 ж. – 7229), бұл 47,1% құрады.

Осы кезеңде 9290 мал ұрлығы үшін ұсталды (2015 ж. – 2376, 2016 ж. – 2605, 2017 ж. – 2620, 2018 ж. – 2124). Оның ішінде 1164 (2015 ж. – 247, 2016 ж. – 302, 2017 ж. – 393, 2018 ж. – 340) қылмыстық топ ұсталды, олар 2805 мал ұрлығын жасады (2015 ж. – 560, 2016 ж. – 768, 2017 ж. – 898, 2018 ж. – 712).

Өңірлер бөлінісінде мал ұрлығының ең көп саны Алматы, Түркістан, Қызылорда, Жамбыл, Батыс Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарында тіркелген. Ашылмаған қылмыстардың

ең көп саны Түркістан, Алматы, Қызылорда, Жамбыл, Қарағанды, Батыс Қазақстан және Ақмола облыстарына тиесілі [1, 55-бет].

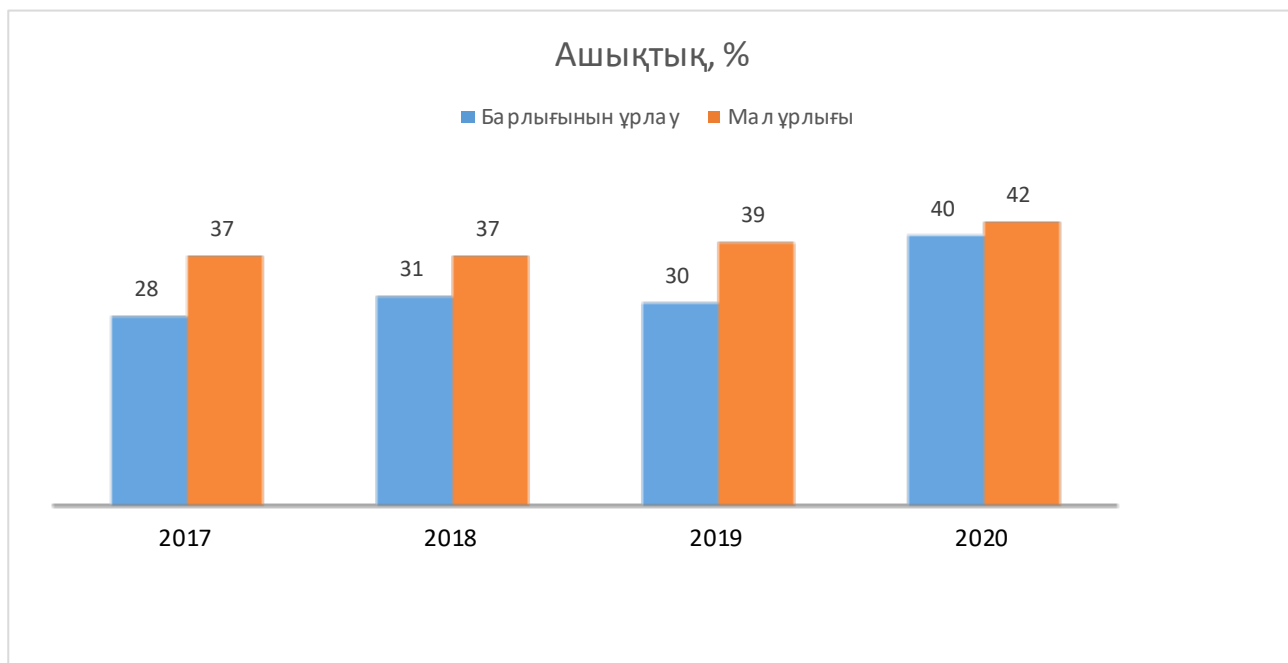
Бұл мал ұрлығының ішінде жәбірленушілерге ірі және аса ірі мөлшерде зиян келтірген қылмыстар жиі кездеседі. Мәселен, 2019 жылы Түркістан облысында Бәйдібек ауданының Еркін жайылымдарынан жалпы сомасы 30 млн. теңгеден асатын 70 бас жылқыны ұрлаған қаскүнем ұсталды [2], Шығыс Қазақстан облысында 43 бас мал ұрлығы анықталды [3].

Егер 2017-2020 жылдар аралығындағы кезеңде Қазақстандағы бөтен мүлікті ұрлау желісі бойынша қылмыстық статистиканы талдайтын болсақ, онда мал ұрлығы жалпы құрылымдағы салыстырмалы түрде аз үлесті құрайтынын, ал олардың саны жылдан жылға айтарлықтай төмендегенін көрсететінін атап өтуге болады (сурет. 1). Мәселен, 2017 жылы бөтен мүлікті ұрлаудың жалпы саны 193154, ал мал ұрлығы – 6408 немесе 3% құрады. 2018 жылы барлығы 180175 ұрлық тіркелді, ал 3656 мал ұрлығы немесе 2 %. 2019 жылы 139102 ұрлық аясында 4746 жағдайда мал ұрлығы орын алды, бұл тағы 3%. 2020 жылы 67254 бөтен мүлікті ұрлау жасалды, оның ішінде 2852 мал ұрлығы немесе 4 %.

Сурет. 1. Жалпы ұрлық құрылымындағы мал ұрлығының үлесі.

Қылмыстардың осы түрлерінің ашылуына келетін болсақ, мал ұрлығы бойынша бұл көрсеткіш жалпы ұрлықтың аузын ашудан біршама асып түсетінін, дегенмен, 2-суреттен көз шалатын жеткілікті төмен (орта есеппен шамамен 40%) болатынын атап өткен жөн.

Сурет. 2. Жалпы ұрлық құрылымындағы мал ұрлығының ашылуы.

Бұл жағдай жалпы ұрлық пен мал ұрлығы, әсіресе, айқын емес, тиісінше, жасырын қылмыстар болып табылатындығына байланысты. Оларды анықтау, алдын алу, жолын кесу және ашу үшін құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар кешені қажет.

Құқық қолдану практикасы көрсеткендей, мал ұрлығын тергеуде жариялық сипаттағы қылмыстық іс жүргізу құралдары әрдайым тиімді бола бермейді. Нақты қылмыстық істерді зерделеу және ішкі істер органдары (ПО) қызметкерлерімен сұхбаттасу нәтижелері мал ұрлығы жағдайларының 80%-ға жуығы жедел-ізвестіру жолымен не жедел құрам мен тергеушілердің бірлескен күш-жігерімен ашылатынын көрсетеді. Бұл ретте ең жақсы нәтижелерге ауыл тұрғындарымен, жұртшылықпен белсенді өзара іс-қимыл жасалған жағдайда қол жеткізіледі.

Сонымен қатар, барлық жағдайларда оң нәтиже беретін жинақталған практикалық әдістер мен ұсыныстар қолданылмайтыны анықталды. Бұл ішінара ПО-ның әртүрлі қызметтері қызметкерлерінің біліктілігінің жеткіліксіз деңгейіне байланысты.

Бұл жағдай осы оқу құралының дамуына себеп болды, ол осы саладағы басқа мамандар дайындаған ғылыми және әдістемелік жұмыстарды толықтырады.

1. МАЛ ҰРЛЫҒЫНЫҢ ҚЫСҚАША СИПАТТАМАСЫ.

1.1 Мал ұрлығын дамытудың тарихи хронологиясы және оларға қарсы мемлекеттік саясат.

Белгілі ресейлік криминолог А.И. Гуров мал ұрлау саласындағы қылмыстық дәстүрлерге қатысты былай деп жазады: «Жылқы ұрлығы... ғасырлар бойы қылмыстық дәстүрлері, арнайы жаргондары, губернияаралық қылмыстық байланыстары, қастандықтың жақсы дамыған әдістері бар ұрылардың маңызды санаттарының бірі. Жылқы ұрлығы сирек ашылды, оған қылмыстың іздерін жасыру тәсілдері ықпал етті»[4]. «Бұл кәсіп (жылқы ұрлығы) ұзақ өмір сүру үшін осындай епті шеберлерді шебер дайындайды, олар сенің астыңдағы мініп жүрген биенді ұрлайды - халық сөзімен айтқанда» [5].

Тиісінше, мемлекет немесе жекелеген билеушілер тарапынан билік әрқашан әртүрлі құқықтық нұсқаулар беру арқылы мал ұрлығына қарсы тұруға тырысты.

Бұл ретте, Қазақстанға қатысты олардың тарихтың әртүрлі кезеңдеріндегі нормалары қазақтардың әдеттегі құқық институтында да, заңнамалық актілерде де негізделді.

Өздеріңіз білетіндей, қазіргі Қазақстан аумағында ұзақ уақыт бойы далалық сот төрелігі жұмыс істеді.

Барлық негізгі санаттағы қылмыстық және азаматтық істерді қарайтын арнайы орган билер соты болды. Билердің билігі өте мықты болды. XVIII ғасырдың бірінші ширегінде Қазақстанның Ресейге қосылуына дейін билер сот функцияларынан басқа жергілікті әкімшілік билік органдарының функцияларын да атқарды: қазақ билері бір мезгілде ауылдың старшинасы болды. Бұл ретте сот үкімдерін орындайтын арнайы органдар болған жоқ. Қылмыстық істер, әдетте, тараптардың бастамасы бойынша қозғалды, оларды татуласуға байланысты қылмыстық процестің кез келген кезеңінде тоқтату мүмкіндігіне жол берілді, ант айыпталушының кінәсін немесе кінәсіздігін анықтау үшін дәлелдеудің негізгі түрі ретінде танылды; сот тергеуі басынан аяғына дейін ауызша түрде, ешқандай жазбасыз жүргізілді [6, 62-63 ББ].

Орыс саяхатшылары сол кездегі дала әділеттілігін (заңнаманың қысқаша жиынтығы) осылай сипаттады:

«Онда бірінші орынды кек алу заңы алады: қан үшін кек алу, жарақат алу үшін.

Ұрлық, тонау, зорлық-зомбылық, зинақорлық үшін өлім жазасына кесіледі.

Өлтірілген адамның туыстары өлтірушінің өмірін қиюға құқылы, ал қолын, аяғын, құлағын және т.б. дененің сол бөлігінен айырылуы керек.

Жазалар судьялардың үкімімен немесе талапкерлердің келісімімен жеңілдетілуі мүмкін, содан кейін қылмыскер тек кез-келген қылмыс үшін белгіленген төлеммен жазаланады. Өлтіруші құнды төлеу арқылы өмірін қайтарады, яғни өлтірілген әрбір ер адамға 1000, ал әйелге 500 қой береді.

Басқа біреудің әйелін оның келісімінсіз алып кеткен адам құнмен немесе жазасымен жазаланады; ал егер ұрлау алып кеткен адамның келісімімен жүрсе, онда ұрлаушы оны күйеуіне калым төлеп, оған сол қызды калымсыз жеткізіп бере алады.

Ұрлық жасағаны үшін айыпталған адам ұрланған тоғыз реттен үш рет (27) қайтарады және мұндай жазаны айбана деп аталады.

Егер жауапкер сотқа келмесе немесе берілген өсімпұлды төлей алмаса, онда ол өзінің туыстарынан немесе оның ауылынан өндіріп алынады, оған кінәлі адамға сот үкімін жасау арқылы өз шығынын қайтару құқығы беріледі.

Егер сотталған адам сот үкімін орындамаса немесе ауыл бастығы істі қараудан қасақана жалтарса, онда талапкер өзінің ақсақалының рұқсатымен барымта жасауға, яғни туыстарымен немесе жақын көршілерімен бірге жауапкердің ауылына барып, оның малдарын жасырын қуып жіберуге құқық алады; бірақ үйге оралғаннан кейін бұл туралы өзінің бастығына хабарлауы керек, ол кек алу мөлшері талапқа сәйкес болатынын бақылайды» [7].

Осы Кодекстің нормалары сол кездегі қазақ халқының салт-дәстүрлері мен тұрмысын зерттеген А.Левшиннің сөзімен жазылған. Мәселе мынада, кез-келген толыққанды материалдар, кем дегенде, әдеттегі құқық нормаларының жазбалары түрінде сақталмады. Кәдімгі құқықтың жалғыз белгілі ескерткіші – Тәуке

ханның кодексі - ішінара тек XIX ғасырдың басында орыс шенеуніктері жазбаша түрде жазылды [6, 7-бет].

«Жеті жарғы» хан кезеңіндегі қазақ құқығының негізі болды (XV-XIX ғғ.). Қазақ аңыздары бойынша «Жеті жарғы» шығармашысы Тәуке хан деп аталады. Бір нұсқа бойынша ол кеңес үшін Үш биді жинады – Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би - және олармен қазақтар арасында жиі болған жанжалдарды талқылап, кейбір заң ережелерін жасап, бекітті. Тағы бір нұсқа бойынша, Тәуке хан Құлтөбе шатқалында жеті би жинады және олар Қасым мен Есім хандарының ескі әдет-ғұрыптарын «Жеті жарғы» деп аталатын жаңа әдет-ғұрыптарға біріктірді. Бұл құжаттың жасалуы XVII ғасырдың соңғы ширегіне жатады [8].

«Жеті жарғы» әкімшілік, қылмыстық, азаматтық құқық нормаларын, сондай-ақ салықтар, діни көзқарастар туралы ережелерді қамтыды, яғни онда қазақ қоғамы өмірінің барлық аспектілері қамтылды. «Жеті жарғы» келесі негізгі бөлімдерді қамтыды:

1. Жайылымдар мен суаратын жерлер туралы дауларды шешу талқыланған жер Заңы (Жер дауы);

2. Неке қию және бұзу тәртібі, ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері, отбасы мүшелерінің мүліктік құқықтары белгіленген отбасылық-неке заңы;

3. Әскери қызметке шақыруды, бөлімшелерді құруды және әскери басшыларды сайлауды реттейтін Әскери Заң;

4. Сот талқылауының тәртібін талқылайтын сот процесі туралы ереже;

5. Қылмыстың әртүрлі түрлері үшін жазаларды белгілейтін қылмыстық заң (кісі өлтіруден басқа);

6. Құн туралы заң - кісі өлтіру және ауыр дене жарақаттары үшін жазаларды белгілейді;

7. Жесірлер туралы заң (Жесір дауы), жесірлер мен жетімдердің мүліктік және жеке құқықтарын, сондай-ақ оларға қатысты қоғам мен қайтыс болған адамның туыстарының міндеттемелерін реттейді [8].

Орта ғасыр дәуіріндегі басқа да құқықтық ескерткіштердегідей, «Жеті жарғыда» негізгі орын қылмыстық-құқықтық нормаларға берілді. Қылмыстық әрекеттер тізіміне: кісі өлтіру, мертігу, зорлау, ұрып-соғу, қорлау, перзенттік тақуалық

ережелерін сақтамау, ұрлық (ең алдымен мал ұрлау), зинақорлық, қантөгіс кірді. Бұл қылмыстар үшін жазалар: құн (сатып алу), өлім, мүлікті тәркілеу, остракизм (қуғын-сүргін), көпшілік алдында масқара болу.

Жазаның ең көп таралған түрі құн болды (мүліктік сыйақы, өтемақы). Құн төлеген кезде, тіпті талапкерлердің келісімімен өлтіруші де өмірін сақтап қалуы мүмкін. Құнның мөлшері қылмыскер мен жәбірленушінің әлеуметтік байланысына байланысты болды [9].

Дала сот төрелігінің нормаларын талдай отырып, XVIII-XIX ғасырлардағы орыс зерттеушілері, сондай-ақ жекелеген заманауи ғалымдар дәстүрлі қазақ қоғамын түбегейлі қарама-қарсы қабылдады. Мысалы, олардың көпшілігі қазақ қоғамында қандай да бір демократиялық институттардың болуын жоққа шығарып, бұл қоғамды «жабайы» және «қарабайыр»деп атайды. Сонымен, А. Левшин қазақ қоғамына сипаттама бере отырып, мынаны атап көрсетеді: «...қырғыздың барлық заңнамасы қазір тек ерікті және ешқандай ережелерге бағынбайтын барантада, кейде біз жоғарыда айтқан хандары мен ең мықты сұлтандарының билігінде» [10].

Мұндай заңнаманың нормалары қазіргі заманғы құқықтық тұжырымдамалардан айтарлықтай ерекшеленетіндіктен, олардың мүлдем басқа географиялық, саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайларда қалыптасқанын есте ұстаған жөн.

Сонымен қатар, өткенді зерттемей, болашақты түсіну, тіпті одан да көп болжау мүмкін емес. Қазақ әдет-ғұрып құқығының тағы бір орыс зерттеушісі Л.А. Словохотов атап өткендей: «өткенді зерттеу арқылы ғана бүгінді түсінуге, дұрыс бағалауға және өлшеуге болады. Өткен халық өмірінің белгілі бір жағдайларының әсерінен халықты дүниеге әкелді, құрды, тәрбиеледі, өсірді. Әрбір құқықтық институт, халықтың жалпы құқықтық жүйесі сияқты, тарихи-генетикалық, аумақтық-тұрмыстық, діни және халық өмірінің басқа да факторларының әсерінен қалыптасты» [11].

Осы тұрғыдан алғанда, мал ұрлығын қарастыруға қатысты қазақтың қарапайым құқығының ең қызықты, бірімәнді емес және даулы институттарының бірі барымта болып табылады.

Білмеген адамдардың көпшілігі, барымтаның ойында мал ұрлаудан немесе басқа мүлікті тартып алудан басқа ештеңе жоқ. Қазіргі мал ұрлығы қоғамды (кейде БАҚ-ты) жиі барымташылар деп атайтыны кездейсоқ емес. Мұндай ортақ пікір қазақтың әдеттегі құқығының кейбір зерттеушілерінің күш-жігерімен жасалды. Сонымен, А. Қалиев барымтаның ұғымын ашып, бұл «бөтен малды немесе мүлікті күшпен иеленіп алу» екенін атап өтті [12].

Алайда, бұл анықтама барымтаның ұғымын толық көрсетпейді, өйткені анықтаманың толық болмауы осы құбылыстың шын мәнін бұрмалайды және көбінесе оны ұрлықпен, қарақшылықпен немесе тонаумен сәйкестендіруге әкеледі.

Барымта құбылысының нақты сипаттамасын түсіну үшін оны егжей-тегжейлі қарастыру қажет.

Өздеріңіз білетіндей, қазақтар үшін жылқы әрқашан өзіндік валюта болған. Табындардың семіздігі бойынша ауылдың ауқаттылығы бағаланды, ал өте жылдам сымбатты жылқы жігіттің меншігіне айналды және оның мәртебесіне баса назар аударды. Сондықтан ежелгі дәуірден бастап жылқы ұрлығы өркендегені таңқаларлық емес. Сонымен бірге, бөтен малды иеленіп алу әрқашан заңсыз болған емес. Егер борышкер қарызды төлеуге асықпаса, онда мұндай жағдайларда барымта іс жүзінде заңдастырылды [13].

Бір нұсқа бойынша, «барымта» термині «бар» сөзінен шыққан және «менікі бар» немесе «маған қойылған, берілген» деген мағынаны білдіреді. Басқа түсіндірмеге сәйкес, ол шағатайлық «бараымтадан» – «қарақшылық шапқыннан» шыққан. Бірақ іс жүзінде көшпелі халықтардың шапқындары әрқашан қарақшы болған емес. Далада барымта кек алудың өзіндік құралы ретінде қызмет етті: оның көмегімен немқұрайлы борышкерлерден төленбеген қарыздар өндірілді немесе басқа да теріс қылықтар үшін жазаланды.

Қазақ ғалымы Шоқан Уәлиханов барымтаны былай сипаттады: «Біз барымтаны (ескі орыс атауы) қырғыздардың (қазақтардың) өздері ұғындырғандай түсіндіруге тырысамыз. Қырғызстанда заңмен де рұқсат етілді. Ұрлық, тонау, айдап кету үшін айып (айыппұл, өндіріп алу), ал барымта үшін ештеңе жоқ.

Қошқар – төленбеген қарызы үшін бөтен малды немесе бөтен заттарды, жалпы бөтеннің мүлкін басып алу – қалың ал немесе құн (қалыңдық үшін төлем, құн – кісі өлтіргені үшін өтемақы). Ежелгі уақытта қырғыз тайпалық туыстықпен күшті кісі өлтіргені үшін құн немесе айыпты оның кейбір күшті қырғыздарға жасаған қорлығы үшін төлемеген. Немесе кісі өлтіру немесе қанды ренжіту арқылы сотқа барғысы келмеді. Содан кейін ата-баба сеймінің шешімімен қор болған және қорланған адамдар барымтаға барды және сезімтал ұстауды жасай отырып, мақтаншақ қылмыскерді заңды қанағат беруге мәжбүр етті. Татуласқаннан кейін кепілдендірілген мал толық қайтарылды, бірақ ешқандай аяқсыз» [13].

Барымта туралы шешімді билер соты немесе ақсақалдар кеңесі қабылдады. Сонымен қатар, борышкерден оның кез-келген құнды мүлкін талап етуге болады, бірақ далада жылқылар ерекше жоғары бағаланғандықтан, олар әдетте ұрлық объектісіне айналды. Сонымен қатар, басқа үй жануарларынан – сиырлардан, қойлардан, ешкілерден немесе түйелерден айырмашылығы, жылдам жүретін жылқылардың табынын ұрлаушылар қысқа мерзімде ұзақ қашықтыққа жылжытқан болуы мүмкін [13].

Барымта туралы «Жеті жарғыда» да айтылған, онда кек алу мөлшері талап арызға сәйкес болуы керек, ал негізсіз барымта ұрлық ретінде жазаланды. Жоғарыда айтылғандай, барымта «өзінің ақсақалының рұқсатымен» «туыстарымен немесе жақын көршілерімен» бірге шығарылады. Бұл жағдайда жәбірленуші алдымен құқық бұзушымен ұрланған адамды қайтару немесе құнның ерікті төлемі туралы келіссөздер жүргізуі керек еді. Егер келіссөздер нәтиже бермесе, адам сотталушының туыстары мен ақсақалдарына жүгінді. Істі татулықпен шешуге бағытталған барлық әрекеттер апатпен аяқталған кезде ғана жәбірленуші барымтаға құқылы болды.

Шоқан Уәлиханов малды күндіз де, түнде де заңды түрде ұрлауға болатынын айтты, алайда егер барымта түнде өндірілсе, онда 3 күн ішінде жәбірленушіге оның малы қайда және қандай себеппен жоғалып кеткенін хабарлау қажет болды. Түнгі барымта, айтпақшы, қарулы қақтығыстар мен ықтимал құрбандар қаупін барынша азайтты. Шопандар мен барымташылардың

қақтығыстарынан аулақ бола алмаса да, ауыр жарақаттардан, тіпті одан да көп кісі өлтіруден аулақ болуға тырысты [13].

Ер адамды қасақана өлтіргені үшін билер құнды – 100 бас түйеге дейін, кездейсоқ – 50-ге дейін төлеуге бұйрық берді. Құнның төлемі жылқылармен, бұқалармен немесе қошқарлармен да жүргізілді. Ұрланған жылқы үшін дала заңдары бойынша «үш тоғыз» төлеу керек еді, бұл «тоғыз рет үш», яғни – 27 бас мал дегенді білдіреді. Сонымен қатар, «тоғыз» әр түрлі болуы мүмкін: «қасқа тоғыз» бір мал түрінің тоғыз басын, «түйе бастатқан тоғыз» - түйе бастаған әртүрлі малдың тоғыз басын, «ат бастатқан тоғыз» - әртүрлі малдың тоғыз басын жылқыдан бастайды және т. б.

Егер барымтаға ұшыраған адам қарызын қайтарса, ұрланған мал да оған қайта оралады. Бірақ дау жалғасқан кезде пайда болған ұрпақсыз: жас жануарлар барымташыларда қалады [13].

Біздің ойымызша, барымтаны билер сотының шешімін немесе жауапкер тарапы орындамаған қандай да бір заңды талапты іске асыруды қамтамасыз ету тәсілі ретінде қарау ерекше қызығушылық тудырады. Сонымен қатар, барымта тараптар нақты мәселені шешу кезінде келісімге келе алмаған кезде, сондай-ақ сот билерді әділетсіз шешім шығарған жағдайда да орын алды. Сондай-ақ, барымта сотталушының билер сотына келуін қамтамасыз ету тәсілі ретінде әрекет еткен жағдайлар болды. Әдетте, егер жауапкер істі шешуден жалтарса, жәбірленуші барымтаның бұл түріне жүгінді. Бұл жағдайда жәбірленуші барымта жасап, сотталушыны билер сотына келуге мәжбүр етті. Жауапкер келген жағдайда оған ұрланған барлық мал қайтарылды. Бұл жағдайда барымта істі қарауды жеделдетуге бағытталған ынталандыру шарасы ретінде әрекет етті және әділдікке қол жеткізуге деген объективті ұмтылысты көрсетті.

Егер жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылайтын болсақ, онда барымта негізінен:

1. Физикалық немесе моральдық зиянмен байланысты кек;
2. Қоғамдық рулық мүдделерден бас тартқаны үшін жаза құралы;
3. Бұзылған құқықты қорғау тәсілі немесе жауапкердің билер сотына келуін қамтамасыз ету тәсілі немесе билер сотының шешімін орындауға мәжбүрлеу тәсілі;

4. Әлеуметтік наразылық немесе наразылық нысаны;

5. Жынысаралық дауларды шешу нысаны [13].

Осы ережелерді талдай отырып, С.З. Зиманов Қазақстанның ұлттық құқықтық жүйесін қалыптастыру жағдайында қарапайым құқықтың жекелеген институттарын, атап айтқанда барымтаны зерттеу «құқықтық континуитетті қалпына келтіру және құқықтық мұраны сақтай отырып және дәстүрлі құқықтық мәдениеттің жетістіктері мен құндылықтарын пайдалана отырып, қазіргі қазақ қоғамын одан әрі дамыту үшін мүмкін және қажет» деген қорытындыға келді [14].

Бұл тұжырым кез-келген құқық қоғамдық билік тарапынан қорғалуы керек деген қағидаға негізделген. Бұл постулат аксиома болып табылады және дәлелденбеуі керек. Тепе-теңдікті сақтау үшін бөтен құқық саласына күштеп басып кіру әрдайым жазалануы керек. Алайда, мемлекеттік биліктің әлсіздігіне, қоғамның көмегінің кешігуіне байланысты құқық теориясы өзін-өзі қорғауға мүмкіндік берді. Сондықтан барымта моральдық және әдетте құқықтық норма ретінде әрекет етті; онда қоғамның мүліктік стратификациясы көрініс тапты. Өзінің бұзылған құқығын қалпына келтіру тәсілі ретінде барымтаның болуы дәстүрлі қазақ қоғамының жабайы табиғаты мен дамымағандығын емес, өзін-өзі реттеуге және өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысты айғақтады. Барымта - бұл қазақтың әдеттегі құқық институты, оны жасау үшін жағдай қажет болды, ал оның заңдылығын мойындау үшін – дәстүрлі қазақ құқығымен реттелетін белгілі бір шарттарды сақтау [9].

Екінші жағынан, бұл «талапкердің жауапкерге қатысты тікелей зорлық-зомбылығын» заңдастыру және несие берушілерге кең өкілеттік беретін рәсімдерін жүзеге асыру кезінде өзін-өзі басқаруға жол беру болды [15].

Мұндай құқықтық әдет-ғұрыптар тек көшпелі өркениеттерге ғана емес, сонымен бірге отырықшы халықтарға да тән болғанын айта кету керек, атап айтқанда Орта ғасырларда Ресей аумағында өмір сүрген. Мысалы, сол кездегі заң актісі – орыс ақиқаты-кредиторларға басқа біреудің «коундарын» ішкен немесе жоғалтқан борышкерлердің болашақ тағдырын таңдау мүмкіндігін бекітті: «оны күту керек пе, сату керек пе, өз еркімен» [16].

Сонымен қатар, кез-келген құқықтық әдет-ғұрып уақыт өте келе мәнін өзгертеді. Бұл тұрғыда барымта да ерекшелік болған жоқ. Сонымен, XVIII - XIX ғасырларда феодалдық қатынастардың дамуы жағдайында барымның жаңа мақсаттары қалыптаса бастады. Тайпалардың бір-біріне шапқыншылығы жиі жүргізіліп жатты, олар тек мал айдаумен ғана емес, сонымен бірге көптеген «ясырьды» (олжаны) басып алумен қатар жүрді. Барымта тайпааралық феодалдық соғыстардың сипатына ие болды. Бұған XVIII ғасырдың 20-30-жылдарында орын алған қалмақ князьдерінің иеліктеріне сұлтандар мен батырлар бастаған қазақ тайпаларының жиі басып кіруі айқын мысал болды [9].

Сонымен қатар, барымтаны соғысушы ата-бабалар жиі өз пайдасына пайдаланды. Ол басқарылмай қалды, қазақ жүздері мен руларының, кейде бүкіл халықтардың өкілдерін әр түрлі бағытта қойды. Бұл ондаған жылдарға созылған башқұрттар мен қазақтар арасындағы араздыққа, өзара шабуылдарға және малды ұрлауға қатысты болды. Кенесары хан өз уақытында барымтаға қарсы шықты [13].

Қазақстан Ресей империясына қосылғаннан кейін жағдай түбегейлі өзгере бастады, нәтижесінде дала сот төрелігінің құқықтық институттары өзгеріп, Ресейдің құқықтық жүйесіне бейімделе бастады.

Қазақстанда сот жүйесін құра отырып, патша үкіметі арзан әрі үкіметтің мақсаттарына сай келетін сот аппаратына ие болуға ұмтылды. Сонымен қатар, ол паралельдік билер соттары мен жалпы империялық соттарды қалдырып, мұқият әрекет етті. Осылайша, XIX ғасырдың 20-жылдарына дейін билер соттарының қызметінде ерекше өзгерістер болған жоқ. Билер сотының соттылығына елеулі өзгерістер 1822 жылғы «Сібір қырғыздары туралы жарғымен» енгізілді. Оған сәйкес, қазақтар арасындағы барлық сот істері үш санатқа бөлінді: 1) қылмыстық; 2) талап қою; 3) басқармаға шағымдар бойынша. Қазақтар үшін: мемлекеттік опасыздық, кісі өлтіру, тонау және барымта, белгіленген билікке айқын бағынбау қылмыстық деп саналды. Бұл істер бойынша қазақтар жалпы империялық заңдар негізінде патша соттарында сотталуы керек еді. Осылайша, билер сотының соттылығынан істердің маңызды санаттары алынды. Сонымен

бірге Ресей билігі мал ұрлығына және басқа да қауіпті қылмыстарға қарсы тұрудың мақсатты әдістерін қолдана бастады. Солардың бірі мал ұрлаушыларды ұстау үшін арнайы жіберілген әскери іздеу бөлімшелері болды [6, 65-66 беттер].

XVIII ғасырдың екінші жартысынан бастап, әсіресе XIX ғасырда қылмыстық-құқықтық ұғымдар, соның ішінде жазалар айтарлықтай өзгерді. Жаза жәбірленушінің немесе оның туыстарының кінәліден кек алу құқығы емес екенін түсінді. Жеке кек алу, қылмыскердің өзін-өзі айыптауы, жәбірленушінің немесе оның туыстарының барымта арқылы жасаған реніштерін қанағаттандыруы, қылмыс жасаған туыстарына қоғамдастықтың қамқорлығы жойыла бастады. Сонымен қатар, XIX ғасырдың екінші жартысында барымта қылмыстық құқық бұзушылық деп таныла бастады. 1822 жылғы 23 шілдедегі «Сібір қырғыздары туралы жарғы» Орта жүздегі қазақ мемлекеттілігін жойып, сонымен бірге «тонау мен барымтаны» «қырғыздарға қатысты» қылмыстық деп саналатын қылмыстардың қатарына жатқызды. Сондықтан олар билердің қазақ соттарының қарауынан алынып, империяның қылмыстық заңдары бойынша қаралған патша соттарының юрисдикциясына енгізілді [6, 193-194 ББ.].

Осылайша, қазақ даласының далалық әділдігі біртіндеп патшалық Ресейдің құқықтық жүйесінде «жойыла бастады».

Мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың тарихи аспектілерін қарастыра отырып, бұл мәселенің қазіргі Еуразия аумағындағы түркітілдес көшпелі өркениеттер үшін ғана емес, әлемнің басқа өңірлері үшін де өзектілігін атап өткен жөн. Сонымен, 19 ғасырдың екінші жартысында АҚШ-та мал ұрлығы және онымен байланысты қылмыстар мәселесі өте өткір болды, соның салдарынан жаппай наразылық акциялары мен әлеуметтік қақтығыстар орын алды.

Осындай акциялардың бірі «Джонсон округіндегі соғыс» деп аталды (1889-1893 жылдар аралығында «Паудер-Ривердегі соғыс» немесе «Вайомингтегі жайылымдық соғыс» деп те аталады). Оның мәні шағын фермерлер мен ірі жер иелері арасындағы қақтығыс болды.

Шындығында, бұл аймақта жайылым үшін өте қиын жағдайлар болды, өйткені қалыпты жайылымдар жеткіліксіз болды. Бұл ірі жер иелері өздері деп санайтын аумақтағы ұсақ

малшылардың табындарының тұрақты жортуын тудырды. Сонымен қатар, жылқы ұрлаушылар мен мал ұрлаушылардың жақсы қаруланған жасақтары Вайоминг пен Монтана Штаттарының әртүрлі бөліктерінде көшіп жүрді. Сондықтан бірнеше ірі мал шаруашылықтарының иелері бірлестікке бірігіп, оларды қудалай бастады. Бірақ сонымен бірге олар кімнің дұрыс екенін, кімнің кінәлі екенін түсінбеді: еркін жайылымда табылған мал таңбаланып, қауымдастықтың меншігі болып саналды. Сонымен қатар, сол кезде Вайоминг заң шығарушы органы таңбаланбаған жануарлар туралы заң қабылдады, оған сәйкес бос жерде байқалған барлық малдар автоматты түрде малшылар қауымдастығына тиесілі болды.

Қақтығыс жағдайы тәртіпке келтіру үшін билікке армия бөлімшелерін тартуға тура келетін деңгейге дейін шиеленісе түсті [17].

Қазақ даласында таңбалау әлдеқайда ертерек таралғанын есте ұстаған жөн. Орта ғасырларда барлық қазақ тайпалары, рулары мен ұрпақтары өздерінің белгісіне ие болуы керек еді. Белгі бұл сыйлықтарды билеушілер «кімге тиесілі екенін ажырату үшін оларды барлық мал мен мүлікке салу міндетімен» берді [9].

Солтүстік Америкаға келетін болсақ, ашық серуендеуден қоршалған жайылымға біртіндеп көшу мал ұрлау тәжірибесін қысқартты. XX ғасырда қала маңындағы мал ұрлығы кең таралды, ұрлаушылар малды жиі жансыздандырып, оны тікелей аукционға жіберді. Негізінен түн жамылғанда ұрлық жасалған, бұл құқық қорғау органдарына қиындық туғызды, өйткені өте үлкен ранчоларда малдың жоғалғанын байқап, хабарлау үшін бірнеше күн қажет болуы мүмкін.

Осы уақытқа дейін Оңтүстік Суданның ауылдық жерлерінде мал ұрлау маңызды мәселе болып табылады. Сонымен, Джонглей штатында 2011 жылдың тамызында мал ұрлығы салдарынан 600-ге жуық адам қайтыс болды. Ал 2012 жылдың қаңтарында мал ұрлығымен байланысты этносаралық қақтығыстардың салдарынан 2000-нан 3000-ға дейін адам қаза тапты.

Қойларды, ешкілерді және сиырларды, сондай-ақ тракторлар мен суару жабдықтарын ұрлау – қазіргі Израиль фермерлерінің алдында тұрған ең қиын мәселелердің бірі. Жыл

сайын елдің солтүстігінде 400-ге жуық жағдай тіркеледі, ал оңтүстікте фермерлер жағдайды Жабайы Батыспен салыстырады. Олар жыл сайын миллиондаған шекельге шығын келтіреді. Ұрланған малдың көп бөлігі Иордан өзенінің батыс жағалауына шығарылады, тез бітеліп қалады, содан кейін контрабандалық жолмен Израильге қайтарылады, онда қасапшылар оны күдікті сатып алушыларға сатады [18].

2016 жылдың жазында Жаңа Зеландия полициясы Оңтүстік аралдағы фермадан 500 сиырдың жойылуын зерттеді. Жергілікті тұрғындар бұрын-соңды мұндай жаппай мал ұрлаумен айналыспағанын айтты. Алдын ала есептеулер бойынша шығын 750 мың долларға дейін жетуі мүмкін. Жергілікті билік фермерлерге ауқымды ұрлықты болдырмау үшін өз домендерінің шекараларын сенімді түрде нығайтуға және малды үнемі қайта санауға кеңес берді. Әрбір сиырдың құлағында ұрланғаннан кейін алып тастауға болатын нөмірі бар электрондық таңба болады, бірақ сиырды таңбасыз сату оңай болмайды [19].

Жақын және алыс шет елдерде мал ұрлығы құбылысының дамуының қысқаша хронологиясын қорытындылай келе, оның ұзақ тарихы және оның пайда болуы мен дамуының себептерін анықтайтын бірқатар сипаттамалары бар екенін атап өтуге болады.

Келесі бөлім оларды қарастыруға арналған.

Бақылау сұрақтары:

- 1. Қазақ даласында қандай орган сот төрелігін жүзеге асырды?***
- 2. Далалық сот төрелігі жүйесіндегі «құн» ұғымының қызметі қандай?***
- 3. Тәуке ханның («Жеті жарғы») ережелерінде қандай бөлімдер қамтылған?***
- 4. Барымтаның қазақ далалық сот төрелігі жүйесіндегі рөлі қандай болды?***
- 5. Патша «Сібір қырғыздары туралы жарғы» қазақ далалық сот төрелігі жүйесіне қандай әсер етті?***

1.2. Мал ұрлығын жасау жағдайлары мен шарттарының сипаттамасы.

Жоғарыда көрсетілгендей, Қазақстанда мал ұрлығы әлі де өзекті мәселе болып қала береді. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда оларды кәсіби қылмыскерлер жасайды, ал малды (көбінесе жылқыларды) бүкіл табындар ұрлайды. Қолда бар деректер бойынша олар 56 (Алматы), 65 (Алматы облысы) және 112 (Шығыс Қазақстан облысы) бойынша мал ұрлығы фактілерін жасады. Бұл ретте, оларда, әдетте, ұрланған малды өткізу арналары жолға қойылған.

Ұсталған жағдайда шабуылдаушылар ұрланған малды жәбірленушіге жиі қайтарады және құқық қорғау органдарына өтініш беруден бас тартқаны үшін өтемақы ұсынады. Сонымен бірге, ашылмаған мал ұрлығының негізгі бөлігі қоғамға қауіп төндіретін қылмыстың ұйымдасқан түріне жатады [20]. Мұны 2019 жылы елдің бірнеше облыстарында жұмыс істеген екі ірі ұйымдасқан қылмыстық топтың (ҰҚТ) ашылғандығын дәлелдейді [21].

Осыған байланысты малды ұрлауға ықпал ететін негізгі себептер мен жағдайларды қарастырған жөн.

Мал ұрлығының негізгі себептерінің бірі - оның бақылаусыз жайылуы, оны бірнеше күн, тіпті айлар бойы қараусыз қалдыратын азаматтар тарапынан өз малдарының сақталуына жауапсыз қарау. Қылмыс орындарын талдау көрсеткендей, негізінен мал жайылымдардан ұрланады, онда иелері тек бір реттік көзбен шолып, бақылау жасаумен шектеледі, мал басын есептемегенде – 15069 жағдай немесе 54,4 % (2015 ж. – 4045, 2016 ж. – 4098, 2017 ж. – 3289, 2018 ж. – 3637). Сондықтан мал ұрлығының нақты уақытын белгілеу мүмкін емес және сәйкесінше жасалған қылмысқа жедел ден қою мүмкіндігін жіберіп алады [1, 52-бет].

Сонымен қатар, азаматтар жоғалған малды тапқаннан кейін полицияға уақтылы жүгінбейді, бірақ өздігінен іздеумен айналысады, ал маңызды дәлелдер, іздер жоғалады, бұл белгілі бір дәрежеде ұрланған малды да, оған қатысы бар адамдарды да іздеуді жеңілдетеді. Сондай-ақ, мал ұрлығына ет өнімдеріне тұрақты сұраныстың болуы, оны сатудың қарапайымдылығы,

айтарлықтай пайда табуға мүмкіндік беретін факторлар әсер етеді.

Қазақстандық ұлттық дәстүрлерді (күздік, соғым) ескере отырып, күзгі-қысқы кезеңде мал ұрлығының көбеюін болжауға болады. Әдетте, жылдың осы уақытында ірі қара мен жылқы семіз болады және олардың етінің сапасы ең жақсы сипаттамаларға ие.

Сонымен қатар, суық немесе аязды ауа-райы болғаннан кейін етті сою, сақтау және тасымалдау жағдайлары айтарлықтай жеңілдейді. Еркін жайылымдағы малдың иелері оны әлдеқайда аз тексереді; жайылымдағы кездейсоқ куәгерлердің саны азаяды; трассалар мен дала жолдарындағы көлік қозғалысының қарқындылығы тәртіпке азаяды.

Сонымен қатар, осы кезеңде ет өнімдерінің маусымдық бағасы көтеріледі, бұл малды, әсіресе ҰҚТ-ға кірмейтін ситуациялық қылмыскерлерді ұрлауға қосымша түрткі болады.

Мұндай қылмыстарды ашудағы басты мәселе - ұрланған жануарлардың қалдықтары мен басқа да мал ұрлығының іздерін иелері немесе кездейсоқ куәгерлер ұзақ уақыт өткеннен кейін, «жедел ізіне түсумен» жұмыс істеу және қаскүнемдерді табу мүмкіндігі айтарлықтай төмендеген кезде табады.

Мал ұрлығының негізгі бөлігі кешкі немесе түнгі уақытта жасалады, бұл әсіресе қораларда (қоралар, мал аулалары) жасалған қылмыстарға қатысты. Еркін жайылатын орындарда, егер жайылым елді мекендерден және автомобиль жүретін жолдардан айтарлықтай қашықтықта болса, ұрлық күндіз де орын алуы мүмкін.

Қылмыстардың едәуір бөлігі демалыс күндеріне дейін, ұрланған малдардың сойылған етін келесі демалыс күндері базарға шығару үшін жасалуы мүмкін [22].

Тиісінше, шабуылдаушылардың қылмыс жасау тәсілін таңдауы, ең алдымен, ұрлық жасау кезінде алдын-ала бағытталған мақсаттармен анықталады. Қылмыскерлердің ұрлық жасау әдісін таңдауы малдарды ұстау түрлеріне байланысты. Арнайы әдебиеттерде екі негізгі түрі ерекшеленеді: біріншісі - жайылымдық немесе шалғайдағы, екіншісі - дүңгіршек немесе стационарлық. Іс жүзінде аталған екі нысанның тіркесімі жиі

қолданылады, сондықтан малдарды ұстаудың аралас түрі де болуы мүмкін [23].

Жылқыларды, ірі қара малды, түйелерді, шошқаларды, ұсақ малды (қой, ешкі) ұрлаудың табиғи айырмашылығы бар. Бұл жануарлардың бірқатар физиологиялық және морфологиялық ерекшеліктері ғана емес, сонымен қатар әртүрлі жағдайларда сақталып, өсіріледі. Жылқылар мен ірі қара малды жабық үй-жайлардан да, ашық жерлерде де ұрлайды, ал шошқалар негізінен оларды ұстау жағдайына байланысты жабық үй-жайлардан ұрланады. Жылқылар мен түйелерді ұрлау кезінде мал ұрлаушылар оларды ұрлық орнынан ауыстырған кезде көлік құралы ретінде пайдалану мүмкіндігіне ие [24].

Мал ұрлығымен күресудің отандық және шетелдік тәжірибесін зерделеу [24] ұрлық жасаудың негізгі тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді, олар жедел қызметкерлер мен ИО-ның басқа да қызметкерлерінің қылмыскерлерді ашу, тергеу, іздестіру және ұрланған адамның тұрған жерін анықтау жөніндегі қызметінің бағыттарын айқындайды.

Бірінші әдіс: жануарларды ұрлау табынды, отарды қорада ұсталатын орындардан жайылым орындарына айдау кезінде жасалады. Бұл бағыттар әдетте алдын-ала белгілі, өйткені олар жыл сайын қолданылады. Бұл әдісті, әдетте, аталған бағыттардың жанында тұратын жергілікті тұрғындар қолданады. Олар 1-2 малды табыннан аулайды, оларды жеке мақсатта пайдалану үшін ұстау немесе сою орындарына айдайды.

Екінші әдіс: жеткілікті үлкен аумақтарды алып жатқан малды үнемі жайылатын орындарда жануарларды ұрлау. Қылмыскер немесе қылмыстық топ табынның жай-күйі мен күзет режимін алдын-ала анықтайды, содан кейін табыннан немесе отардан жануарларды ұрып-соғады, қуып жібереді немесе сою, сату немесе ұстау орнына апарады. Бұл әдісті қылмыскерлер немесе қылмыстық топтар көптеген жануарларды мақсатты, алдын-ала дайындалған, тапсырыс бойынша ұрлау кезінде қолданады. Бұл жағдайда жануарларды сою, күзет иттерін бейтараптандыру және басқа мақсаттар үшін атыс қаруын қолдануға болады.

Үшінші әдіс: қора орындарынан (фермалар, талды жерлер, қоралар, және т.б.) малды ұрлау. Қылмыскер немесе қылмыстық

топ ұрлық жасамас бұрын күзет жағдайы мен режимін, іш қату мен қоршау жүйесін, объектіге кіру мен одан шығудың ықтимал жолдарын, жануарларды айдау бағытын зерттейді. Бұл жағдайда жануарлардың көптеген саны ұрланады, көлік құралдары, бұзу құралдары, атыс қаруы немесе суық қару қолданылады. Әдетте, ұрлықты дайындауға және жасауға жергілікті тұрғындар, бұрынғы немесе қазіргі уақытта жұмыс істейтін адамдар (шопандар, малшылар және т.б.) қатысады. Қылмыс жасаудың бұл әдісі көбінесе жануарларды бақылау қайта есептеулерінің алдында малдың жетіспеушілігін жасыру үшін ұрлықты сахналау кезінде қолданылады, жетіспеушілік материалдық жауапты тұлғалардың малды иемденуі, айтарлықтай өлім, уақтылы анықталмаған ұрлық немесе тиісті күзет пен қоршаулар болмаған кезде жануарларды тарату нәтижесінде пайда болуы мүмкін.

Бұл ретте мал ұрлығын тікелей көрсететін мән-жайларға мыналар жатады:

- мал шаруашылығы үй-жайларының, бөліктерінің бекіту механизмдерін бұзу;
- іш қату ретінде пайдаланылатын заттарды «ашық» күйге келтіру;
- бекітілген жануарға кесілген, қақ бөлінген зат;
- жәбірленушінің, малды қалай ұрлағаны туралы куәгердің айғақтары;
- ұрлық жасалған жерден бөгде адамның үйіне апаратын жануар мен аяқтың ізі, жолы;
- ұрланған малды қылмыскерден табу;
- жануардың ауласынан сырттан көмексіз шығу мүмкіндігі жойылған кезде жоғалып кетуі;
- жануарлар орналасқан үй-жайға, аулаға, қоршаудың артына бөгде адамдардың кіруінің айқын іздерінің болуы;
- малды күзететін күзетші итті өлтіру немесе оқшаулау;
- жануарлардың терісін, басын, таңбаларын, аяқтарын, етін табу [25].

Жануарлардың қарсылығын жеңу немесе азайту үшін мал ұрлаушылар кейбір жағдайларда әртүрлі жемдерді (нан, қант кесектері) пайдаланады, бұл жануарды өзімен бірге жүруге мәжбүр етеді. Тәжірибе бойынша, ішімдікке әсер ету арқылы жануарларды ұстап алу мен орнын ауыстыру едәуір жеңілдететін

күйге келтіру үшін, құрамында алкоголь бар сұйықтыққа малынған жағдайлар бар.

Кейбір жағдайларда жануарлардың түстерін, белгілерін немесе кейбір сыртқы ерекшеліктерін өзгерту әдістері қолданылады. Мысалы, ыстық сүтке малынған кенеп немесе мүйізтұмсық жылқының сауырына қолданылады. Күйік орнында ақ жүн, белгі пайда болады. Сиырдың мүйіздерін ыстық кебекпен бумен пісіру арқылы мүйіздердің иілу бағытын немесе олардың конфигурациясын өзгертуге болады. Жануарларды тасымалдау кезінде жануарларды жол бойында үнсіз қалдыратын әдістер қолданылады. Мысалы, жылқылардың жүгенін мықтап тартады, сиырлар мен шошқалар бастарына борпылдақ заттар (жарма, ұн және т.б.) салынған дорба кигізеді. Оларды деммен жұту арқылы жануар өзіне тән дыбыстар шығара алмайды және осылайша иелерінің немесе күзетшілердің назарын аудара алмайды [24].

Сонымен қатар, ірі қара малдың мүйіздерін оларға таңбалармен кесуге болады, қойларды қырқу, жылқыларды қайта бояу, қолда бардың үстіне жаңа тавро жағу және т. б. [26]

Кейде қылмыскерлер алдымен бір бағытта қозғалу арқылы жалған іздер жасайды, содан кейін оны күрт өзгертеді, яғни «ілемектер» деп аталады. Кейде жануарлардың тұяқтарына малдың іздерін жасыру үшін қапшық кигізіледі. Оқиға орнында дұрыс емес бағытта жалған із қалдыру үшін жылқылардың тұяқтарына (немесе тіпті нақты тұяқтарға) ұқсайтын ағаш бұйымдары қолданылатын жағдайлар бар.

Қылмыстарды жасырудың ең күрделі тәсілдерінің бірі - ұрлық фактісін сахналау. Сахналауға күзетшілер, шопандар, бригадирлер, мал фермаларының меңгерушілері және басқа да санаттағы материалдық жауапты адамдар бұрын жасаған мал ұрлығын жасыру мақсатында жүгінеді [24].

Мал ұрлаушылар сонымен қатар ауылшаруашылық жануарларының жоғалуын қылмыстық емес жағдайлармен түсіндіруге бағытталған сахналаудың осындай әдістерін қолданады. Мысалы, қасқырдың жалған табан іздері қолданылады. Қарда немесе дымқыл жерде қалдырылған мұндай іздер оқиғаның көрінісін өзгертеді, нәтижесінде жәбірленушілер полицияға мүлдем өтініш жасамайды.

Ұрлықты жасырудың тағы бір күрделі тәсілі - бұл жалған сатып алу актілерін, ветеринарлық анықтамаларды немесе актілерді жасаудан тұрады. Кейбір жағдайларда бұл әдіс ветеринарлық қызмет қызметкерлерінің қатарынан сыбайластардың болуын талап етеді.

Мал ұрлығын жасағаннан кейін қылмыскерлер оны өз күштерімен ұрлап кетеді (бұл негізінен жылқыларға қатысты) немесе қауіпсіз жерге апарып, сояды [24].

Тәжірибелі мал ұрлаушылардың өлекселерін союға шамамен 10-15 минут кетеді. Егер мал ұрысы өзін қауіпсіз сезінсе, ол етті ластамау немесе теріні кесіп алмау үшін жануарды асықпай сояды, ал сою уақыты тәжірибе мен шеберлікке байланысты 25-35 минутқа дейін созылуы мүмкін [24].

Ұрланған тірі салмақты сату дайындаушылар, жеке тұлғалар арасында, сою цехтарында; тұтас ет – базарларда, коммерциялық дүкендерде, шұжық цехтарында сатылады. Бұл ретте ет өнімдерін ұзақ уақыт сақтайтын орындар (азық-түлік базалары, тоңазытқыштар және т.б.) іздестіріледі. Кейіннен ұрланған малды өткізудің тұрақты арналары орнатылуы мүмкін, нәтижесінде ұрланған малды өткізу орындарын іздеу қажеттілігі жоғалады.

Ұрланған жануарлардың өлекселерін тез сату мүмкін болмаған жағдайда, олар көбінесе мал ұрлығының тұрғылықты жерінен де, ұрланған жерден де едәуір қашықтықта орналасқан арнайы тандалған және жабдықталған жерлерде сақталады. Мұндай ет сақтау орындарын қылмыскерлер қыс мезгілінде пайдаланады, ол ұзақ уақыт бойы бұзылмай, тауарлық түрін сақтай алады. Бұл ретте қылмыскерлер ұрланған етті жануарлар немесе кездейсоқ сол жерде қалған азаматтар (шаңғышылар, аңшылар) таппауы үшін оны жасыру шараларын қолданады [24].

Кез-келген қылмысты ашу мен тергеудің тиімділігі үшін қылмыскердің жеке басын зерттеу өте маңызды [27], [1].

Мал ұрлығы - бұл ерлер жасайтын қылмыстың айқын түрі, салыстырмалы түрде тұрақты рецидивке ие және оны әдетте адамдар тобы жасайды.

Аяқталған қылмыстық істер бойынша егжей-тегжейлі талдау көрсеткендей, мал ұрлығын 31-50 жас аралығындағы

жұмыссыздар, сондай-ақ 18-30 жас аралығындағы жастар жасайды.

Сонымен қатар, Моңғолияда жылқы ұрлығы бойынша, мысалы, осындай адамдардың бірнеше тобы ерекшеленеді [28].

Жылқы ұрлаушылардың бірінші және ең үлкен тобын пайдакүнем қылмыскерлердің «отбасылық» тұлғалық түріне жатқызуға болады. Олардың қылмыстық ұмтылыстары, ең алдымен, отбасының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Бұл адамдар жасаған жылқыларды ұрлау, көп жағдайда, қосалқы шаруашылық жүргізуге, жылқылардың жеке басының көбеюіне, ұрланған жылқының етін жеуге байланысты мәселелерден туындайды. Олар көбінесе туыстарынан немесе бір отбасы мүшелерінен тұратын топта қылмыс жасайды.

Жылқы ұрлығын жасайтын адамдардың екінші, ең қауіпті тобын ұрлық жасауға тұрақты бағдарланған қылмыстық белсенді адамдар құрайды. Олардың қылмыстары барынша ойластырылған және ниеттің сенімділігімен ерекшеленеді. Олар автокөлік құралдарын пайдалана отырып, тұрақты қылмыстық топтардың құрамында көптеген жылқыларды ұрлайды. Бұл, әдетте, ауылдық жерлерде тұратын, бірақ ұрлық жасалған жерде де, қалаларда да қылмыстық байланысы бар адамдар. Сондай-ақ, бұл мал ұрлығы - сериялық мал ұрлығын жасайтын басқа ауылдық жерлердегі гастрольдік сапарлар. Мұндай тұрақты қылмыстық топтарға қатысушылардың едәуір бөлігі бұрын ұрлық жасауда жеткілікті тәжірибеге ие. Топтың ішкі өмірі негізінен қылмыс жасауға және үлкен табыс табуға бағытталған. Бұл топтар ұрлықты дайындау, жасау және жасырудың тиісті технологиясымен ерекшеленеді. Топтың қылмысқа дайындалудан бастап ұрланған жануарлардың етін сатуға дейінгі барлық іс-қимыл тізбегі көбінесе жақсы реттелген. Топтардың құрамы 2-ден 5 адамға дейін. Бұл негізінен 25-36 жас аралығындағы ересек адамдар. Мұндай топтардың қызметі, әдетте, олардың ашылуына байланысты ғана тоқтатылады.

Үшінші және ең кіші топты халықаралық ҰҚТ деп атауға болады, ол алдын-ала сөз байласу арқылы жылқыларды ұрлайды, атап айтқанда -қылмыстардың жиынтығын құрайтын екі елдің мемлекеттік шекарасы арқылы жылқыларды айдау арқылы. Олар

әрқашан бұрын осындай қылмыстар үшін сотталған ер адамдардан тұратын топта әрекет етеді.

Мәселен, мысалы, Жамбыл облысы Қырғыз Республикасының Шу және Талас облыстарымен шектеседі, сондықтан малды ұрлау және оны шекара арқылы өзара аралау, содан кейін іргелес аумақта өткізу орын алады. Тиісінше, мұндай қылмыстарды ашу көрші елдің құқық қорғау органдарымен ұйымдастырушылық өзара іс-қимылдың қиындығына байланысты күрделене түседі [29].

Сонымен қатар, мұндай трансшекаралық қылмыстық топтар ұйымшылдықтың әлдеқайда жоғары деңгейімен ерекшеленеді, агрессивті әрекет етеді, бірақ қару-жарақ пен автокөлікті белсенді қолданады. Тиісінше, осы топтардың қатысушылары күрделі әдістерді қолдана отырып, мал ұрлығын дайындап жасайды, ал әшкереленген жағдайда қылмыстарды тергеуге елеулі қарсылық көрсетеді.

Жыныстық сипаттамаға қатысты, әдетте, ер адамдар мал ұрлығымен айналысатынын атап өткен жөн. Сонымен қатар, мал ұрлығының негізгі саны ажырасқан немесе бойдақ (67,3 %), бірақ асырауындағы адамдардың жоғары пайызы (46,9 %). Сирек жағдайларда мал союға және ұрланған жануарлардың етін сатуға қатысатын әйелдерді мал ұрлығы үшін жауапкершілікке тарту жағдайлары іс жүзінде оқшауланған.

Осыған байланысты әдеттегі мал ұрлығының криминологиялық портреті қызығушылық тудырады.

Соттылықтың болуы туралы талдауы көрсеткендей, мал ұрлығы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдардың көпшілігінде (49,6 %) бір соттылық, 15,8% - екі, 9% - үш немесе одан да көп соттылық болған. Бұл ретте соттылығы бар барлық адамдардың 37%-ы бұрын мал ұрлығы үшін сотталғанын, яғни қылмыстардың осы санаты бойынша рецидивтік қылмыстың өсу үрдісі расталғанын атап өткен жөн.

Қылмыс жасалған кезде зерттелген істер бойынша сотталғандардың 23,8%-ы мас күйінде болған [22].

Сондай-ақ, қылмыскерлер мал ұрлауға мұқият дайындалатынын есте ұстаған жөн. Сондықтан олар мал ұсталатын жағдайларды, жақындау жолдарын, кіреберіс жолдарын және баспана мүмкіндіктерін зерттейді. Мал

жайылымдарда немесе жайлауларда жайылып жүрген жағдайларда шопандардың немесе күзетшілердің болуы мен саны, күзет иттерінің, хабарлау және байланыс құралдарының болуы анықталады. Ұрлық жасауды қиындататын да, жеңілдететін де басқа жағдайлар бар [22].

Осыған байланысты ықтимал мал ұрлығы мен оның сыбайластарының тұрғылықты жерін белгілеу маңызды болып табылады. Қылмыстық істерді зерделеу жауапкершілікке тартылған адамдардың тұрғылықты жерлері мынадай тәртіппен бөлінгенін көрсетті:

а) мал ұрлығы жасалған елді мекеннің тұрғындары зерделенген істер бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылған барлық адамдардың 16,2% құрады;

б) ауылдың, өзге де ауылдық елді мекеннің, бірақ қылмыс жасалған елді мекеннің тұрғындары - 58,9 %;

в) қалалық жердің тұрғындары - 4,5 %;

г) белгілі бір тұрғылықты жері жоқ адамдар - 12,4 % [22].

Дайындықтың ең жоғары деңгейі басқа елді мекендердің ауыл тұрғындары жасаған қылмыстарға тән. Дәл осы санаттағы қылмыскерлерін полиция әшкерелеу қиын. Сондықтан оларды анықтау үшін мынаны айқындау қажет: көрші ауылдардың тұрғындары қаншалықты жиі келді? Кімге? Қандай мақсатпен? Келушілер не істеді? Қайда барды? Не білдіңіз? Мұндай ақпаратты ұрлық орнында тұратын ауыл тұрғындарынан да, олар келген адамдардан да алуға болады. Алайда, мән-жайларды анықтаған кезде, соңғысының жауаптары жабық болады, өйткені олар қылмысқа қатысушы болуы мүмкін: мысалы, ұрыларға мал жайлы ақпарат берушілер.

Мал ұрлығының ерекшелігі - бұл қылмыстың топтық сипаты. Сонымен, зерттеу нәтижелері бойынша малды ұрлаудың 79,8 % - адамдар тобы жасаған. Бұл малды ұрлаудың, оны айдаудың (тасымалдаудың) және союдың жоғары күрделілігімен түсіндіріледі [22].

Кейбір жағдайларда қылмыстық топтар этникалық принцип бойынша құрылады, өйткені ауылдық жерлерде көбінесе бір ұлттың тұрғындары басым болады.

Жануарларды ұрлауға ішкі дайындығы бар қылмыскерлер қылмысты дайындау кезінде келесі сыртқы жағдайларды зерттейді:

- а) қылмыстық қол сұғушылық нысанасын таңдау;
- б) ұрланған жануарлардың санын анықтау;
- в) ұрлық жасалатын орынды таңдау;
- г) жануарларды ұстау орнындағы жағдайды, күзет, жарықтандыру, қоршаулардың жай-күйін зерделеу;
- д) уақытша ұстау және сою орнын таңдау;
- е) тұтас етті сою және кесу әдісін таңдау;
- ж) ұрлық жасауға ықпал ететін құралдарды дайындау және іздеу;
- з) жануарларды айдау бағытын, күндізгі тұрақ орындарын әзірлеу;
- и) ұрланғанды сату орындарын алдын ала іздеу» [24].

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың барлығы мал ұрлығын ашудағы белгілі бір ерекшеліктер мен қиындықтарды көрсетеді, осыған байланысты оларға тиімді қарсы тұру үшін құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілердің кешенін білу қажет.

Келесі бөлім оларды қарастыруға арналған.

Бақылау сұрақтары:

- 1. Мал ұрлығына ықпал ететін негізгі себептер мен жағдайлар қандай?***
- 2. Жылдың қай мезгілінде, аптасында, тәулігінде мал ұрлығы фактілері ықтимал?***
- 3. Қазіргі уақытта мал ұрлығының негізгі тәсілдері қандай?***
- 4. Мал ұрлаушылар қылмыс жасау фактісін жасыру үшін қандай амалдарды қолданады?***
- 5. Мал ұрлығының криминалогиялық сипаттамасы қандай?***

2. МАЛ ҰРЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.

2.1. Мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстанда мал ұрлығының саны соңғы жылдары тұрақты түрде азайып келеді, ал олардың ашылуы жеткіліксіз (шамамен 40%) болып қалса да өсуде. Сонымен бірге, осы қылмыстардан материалдық шығын айтарлықтай болып қала береді. Мәселен, 2020 жылы мал ұрлығынан келтірілген залал 1 млрд. теңгеден асты. Бұл ретте қылмыстық істерді сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында жәбірленушілерге ұрланғанның тек 17%-ы өтелді [20].

Мал табындары көрші елдерге айдалатын шекара маңындағы аудандардағы жағдай әсіресе қиын болып қала береді.

Ауыл шаруашылық жануарларын ұрлау жауапкершілігін құқықтық реттеу (ең алдымен трансұлттық сипатта) өзінің ұзақ тарихы бар екендігі таңқаларлық емес.

Жоғарыда айтылған «Жеті жарғы» нормаларынан басқа, мал ұрлығы үшін жауапкершілік туралы жекелеген баптар 1822 жылғы Сібір қырғыздары туралы Жарғыда нақты көрсетілген:

«§ 288. Бұдан былай барымта тонаумен құрметке ие болады, сондай-ақ кісі өлтіру үшін кінәлілер тынымсыз қудаланып, қатаң жазаланады деп жариялансын.

§ 312. Осы Жарғы бойынша ашылған болыстарда жасаған барымта мен кісі өлтіруі үшін қудалау, әскери сотқа беру арқылы жүзеге асырылады және де ренжігендерге қанағат ету» [30].

Қазақтарға Қытаймен шекаралас аумақтарда қазыналық жылқыларды ұрлағаны үшін айрықша ауыр жаза қолданылды. Осылайша, Іле өлкесінде 1777 жылға қарай қазақ көшпенділеріне жақын орналасқан 20-дан астам қарауыл қойылды, бірақ маньчжур гарнизондарында оларды дұрыс айналып өту үшін жауынгерлер жетіспеді. Осыны пайдалана отырып, қазақ батырлары жылқыларды ұрлауға жаттықты. Бұған Маньчжурия шенеуніктерінің Әскери Кеңес қорларындағы баяндамалары дәлел бола алады. Көшпелі мемлекеттердің ішінде және олардың арасында мал ұрлығы болды. Бұл үшін жазаланатын заңдар ұқсас

болды, өйткені олар Шыңғыс ханның Яссына негізделген. Уақыт өте келе олар нақтыланып, толықтырылды, бірақ бұл түзетулер мен толықтырулар ғасырлар бойы жұмыс істеп келе жатқан көшпелі халықтардың әдеттегі құқығы баптарының мәнін өзгертпеді. Халықтан, қазыналық жылқы зауыттарынан және әскери гарнизондардан мал ұрлау Ресей мен Қытайда көшпенділерге қарағанда қатыгез заңдар бойынша жазаланды [31, 15-бет].

Сонымен қатар, империялардың шеткі халықтарының көтерілістері кезінде жылқы ұрлығы күшейе түсті. Қазақтар бұл халықтардың көтерілістеріне әрдайым жақын бола бермейді, көбінесе олар қалыптасқан жағдайды өз пайдасына пайдаланды. Жоңғар хандығын талқандау кезінде жылқы ұрлығы күшейе түсті. Сол сияқты, 1755 жылғы башқұрт көтерілісі кезінде және 1773-1775 жылдардағы Пугачев көтерілісі кезінде мал ұрлығы күшейе түсті. Осы уақытта көрші елдердің үкіметтері қазақ билеушілерімен байланысын күшейтті, бағыныштыларын ұстап тұруды және ұрланған малды қайтаруға көмектесуді талап етті және сұрады [31, 16-бет].

Сібір қырғыздары туралы жарғының нормалары кеңестік кезеңге дейін қолданылды.

Малды ұрлағаны үшін жаза бойынша ресми нормативтік-құқықтық актілерді құру туралы алғашқы ұсыныстар 1922 жылы 13 шілдеде Қазақ атқару комитетінің III сессиясында РКФСР Қылмыстық кодексінің «Қалың малға, мал ұрлау, адам жейтіндікті аяусыз жазалауға тыйым салу туралы» IX бөлігіне толықтырулар енгізілген кезде жасалды. Кеңестік Әділет мал ұрлығын барымтадан ажыратты, бірақ екі құбылысты да қылмыстық қудалады. 1926 жылы мүлктік қылмыстардың жалпы санының 40% -дан астамы мал ұрлығы болды, 208 іс барымта бойынша жүргізілді. Жетісу губерниясында (қазіргі Алматы облысы) 1925-1927 жылдары мал ұрлығы қылмыстардың жалпы санының 49% құрады [13].

Кейіннен мал ұрлығының өзектілігі біртіндеп төмендей бастады және 1959 жылғы 22 шілдедегі Қазақ КСР Қылмыстық Кодексі (ҚазКСР ҚК) қабылданған кезде қылмыстың осы түрі үшін арнайы нормалардың күші жойылды. Жаңа қылмыстық

заңның нормаларында мал ұрлығы ұрлық туралы жалпы баппен қамтыла бастады:

«76-бап. Ұрлық

Ұрлық, яғни басқа біреудің мүлкін жасырын ұрлау, - ең төменгі жалақының жүз еселенген мөлшеріне дейін айыппұл салуға немесе екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарымен немесе үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Дәл сол әрекеттер:

а) адамдар тобы;

б) қайта;

в) үй-жайға немесе өзге де қоймаға кіре отырып;

г) үлкен мөлшерде, - мүлкі тәркіленіп немесе онсыз үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Аса қауіпті рецидивист жасаған немесе аса ірі мөлшерде ұрлық, - мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он бес жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескерту. Осы тарауда:

а) бұрын 63 (қарақшылық), 76 (ұрлық), 76-1 (қарақшылық), 76-2 (тонау), 76-3 (алаяқтық), 76-4-баптарда көзделген қылмыстардың кез келгенін жасаған адам жасаған қылмыс (иемдену немесе жымқыру жолымен не қызметтік жағдайды теріс пайдалану жолымен бөтеннің мүлкін ұрлау), 76-7 (бопсалау), 205-2 (радиоактивті материалдарды ұрлау), 213-1 (есірткі құралдарын ұрлау), 203 (атыс қаруын, оқ-дәрілерді немесе жарылғыш заттарды ұрлау);

б) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштің жүз еселенген мөлшерінен асатын залал ірі мөлшер немесе ірі залал болып табылады;

в) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштің бес жүз еселенген мөлшерінен асатын залал аса ірі мөлшер болып табылады;

г) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштің мың еселенген мөлшерінен асатын залал елеулі шығын болып табылады» [32].

Осы мақаланың нормаларын талдай отырып, келесі қорытындыға келуге болады: белгілі бір уақыт аралығында ол сол

кездегі қылмыстық жағдайдың талаптарын қанағаттандырды. Қалай болғанда да, 1959 жылғы ҚазКСР Қылмыстық кодексі қабылданғаннан кейін мал ұрлығының өзектілігі онша айқын болмады.

Мысалы, осы саладағы нақты ҰҚТ тек 1980-ші жылдардың аяғы мен 1990-шы жылдардың басында, әсіресе Қазақстанның (және көршілес елдердің) тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасу кезеңінде пайда бола бастады. Тиісінше, сол кездегі заңнамалық және құқық қолдану практикасы қылмыстағы осындай күрделі құрылымдық өзгерістерге дайын болмады. Мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың қажетті әдістері әлі әзірленбеген, ал ескілері қылмыстық жағдайға сәйкес келмеді.

Сондықтан Қазақстанның қылмыстық заңнамасында осы үрдістерді көрсетуге объективті қажеттілік туындады, ол 1997 жылы ҚК-нің қабылдануымен жасалды, онда ұрлық үшін жауапкершілікті регламенттейтін жаңартылған бапқа қатысты:

175-бап. Ұрлық

1. Ұрлық, яғни басқа біреудің мүлкін жасырын ұрлау, - екі жүзден жеті жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не қоғамдық жұмыстарға жүз сексеннен екі жүз қырық сағатқа дейінгі мерзімге тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Ұрлық:

- а) алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобымен;
- б) бірнеше рет;
- в) тұрғын үйге, қызметтік немесе өндірістік үй-жайға, көлік құралының қоймасына не салонына заңсыз кіре отырып;
- г) мұнай-газ құбырынан жасалды, - бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге немесе мүлкін тәркілеумен немесе онсыз сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Ұрлық:

- а) алынып тасталды;
- б) ірі мөлшерде жасалды,
- в) алынып тасталды, мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Ұрлық:

а) ұйымдасқан топпен;

б) аса ірі мөлшерде жасалды, – мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескертулер.

1. Осы Кодекстің баптарында жымқыру деп осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге де иесіне залал келтіре отырып, бөтеннің мүлкін кінәлі адамның немесе басқа да адамдардың пайдасына құқыққа қарсы өтеусіз алып қою және (немесе) оның айналымы пайдакүнемдік мақсатпен жасалған деп түсініледі.

2. Осы Кодекстің 184, 184-1-баптарын қоспағанда, осы тараудың баптарында мүліктің құны немесе залалдың мөлшері қылмыс жасалған кездегі Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштен бес жүз есе асатын ірі мөлшер немесе ірі залал деп танылады.

2-1. Осы тараудың баптарында қылмыс жасалған кезде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштен екі мың есе асатын мүліктің құны немесе залал мөлшері аса ірі мөлшер немесе залал деп танылады.

3. Алынып тасталды.

4. Алынып тасталды.

5. Ұрлық, алаяқтық, иемдену немесе жымқыру жолымен жасалған ұйымның меншігіндегі немесе оның қарамағындағы бөтен мүлікті ұсақ-түйек ұрлау қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайды. Оны жасауға кінәлі адам заңға сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Егер ұрланған мүліктің құны іс-әрекет жасалған кезде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген айлық есептік көрсеткіштің он еселенген мөлшерінен аспаса, ұрлық ұсақ-түйек деп танылады» [33].

Бұл нормада ұйымдасқан топтың құрамында ұрлық (оның ішінде мал) жасау сияқты маңызды белгі көрініс тапты, бұл осындай аса қауіпті қылмыстарға қарсы тұруға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, онда алғаш рет арнайы құрам пайда болды – мұнай-газ құбырынан ұрлық, бұл ел экономикасына елеулі зиян келтіретін осындай әрекеттердің өзектілігіне байланысты болды.

Сонымен бірге, бұл нормада мал ұрлығы көрінбеді.

2014 жылы ҚР қолданыстағы ҚК қабылданды. Бастапқыда онда мал ұрлығына қарсы арнайы мақала болған жоқ, дегенмен бұл қылмыстардың өзектілігі қазірдің өзінде жоғары болды.

Сондықтан бұл мәселе ең жоғары деңгейде қаралды. Мәселен, 2019 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев Үкіметке бірқатар қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін, оның ішінде мал ұрлығы үшін [34] жазаны қатаңдатуды тапсырды, содан кейін ҚР ҚК-де арнайы норма пайда болды:

«188-1-бап. Мал ұрлау

1. Мал ұрлау, яғни бөтеннің малын жасырын жымқыру, – мүлкі тәркіленіп, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Мынадай:

1) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

2) ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау - мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Мынадай:

1) бірнеше рет;

2) тұрғын үй-жайдың, кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің, мал қораның, қашаның немесе өзге де қойманың ауласына кіруімен жасалған мал ұрлау, – мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Мынадай:

1) қылмыстық топпен жасаған;

2) аса ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау, – мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескертпе. Осы бапта мыналар мал деп түсініледі:

ірі қара мал;

жылқылар мен есектер;

түйелер;

ұсақ мал;

шошқалар» [35].

Бұл бапта мал ұрлығының барлық негізгі белгілері көрініс тапты, сонымен қатар аталған нормамен қамтылған ауыл

шаруашылық жануарлары санаттарының заңнамалық тұжырымдамасы алғаш рет берілді.

Сонымен қатар, мал ұрлығына тиімді қарсы тұру үшін қылмыстық заңнан басқа, осы саладағы басқа да құқықтық актілерді білу қажет.

Ең алдымен, бұл Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 29 сәуірдегі № 145 бұйрығымен бекітілген Ауыл шаруашылығы жануарларын жаюдың үлгілік ережелері [36].

Оларға сәйкес жеке және заңды тұлғаларға тиесілі ауыл шаруашылығы жануарлары меншік нысанына қарамастан есепке алынуға және тіркелуге жатады.

Әрбір тіркелген ауыл шаруашылығы жануарына Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы № 7-1/68 бұйрығымен бекітілген Ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру қағидаларына сәйкес бірдейлендіру нөмірі беріледі.

Жануарларды бірдейлендіру – жеке нөмір беру және оларды эмиссиялау, таңбалау, чиптеу, ветеринариялық паспорттарды алу және тиісті базаға деректерді енгізу - малды ұрлаудан тиімді профилактикалық құрал және оны іздестіруде елеулі көмек ретінде қызмет етеді (1-қосымша).

Бірдейлендіруді мал иелері ветеринария органдарымен бірлесіп, «Ветеринария туралы» Заңның 25-бабы 5-тармағының талаптарын іске асыру шеңберінде ауыл шаруашылығы жануарларының әрбір иесінің оларды бірдейлендіруді қамтамасыз етуі туралы іске асырады. Неғұрлым егжей-тегжейлі нормативтік реттеу Ауыл шаруашылығы министрінің 2010 жылғы 2 маусымдағы № 367 [37] бұйрығымен жүзеге асырылады.

Ветеринариялық паспорт ауыл шаруашылығы жануарларына ұсақ малдарды, шошқаны қоспағанда жеке беріледі. Ұсақ малға (қойлар, ешкілер), шошқаларға ветеринариялық паспорт тобына (отарына) беріледі.

Ауыл шаруашылығы жануарларын жаю қоршалған немесе қоршалмаған жайылымдарда ауыл шаруашылығы жануарларының иелері не олар уәкілеттік берген адамдар жүзеге асырады.

Табиғи-климаттық аймақтарға байланысты тәуліктің қараңғы және түнгі уақытында ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға бөлінген жайылымдар мен басқа да жер учаскелерінде ғана жол беріледі [38].

Ауыл шаруашылығы жануарларын жаю орнына дейін және кері қарай жылжуы, ал тәуліктің қараңғы және түнгі уақытында ұстау орнына дейін айдап өту (айдау) ауыл шаруашылығы жануарларының иелерінің немесе олардың уәкілетті адамдарының қадағалауымен жүзеге асырылады.

Бұл ретте:

1) Ауру ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға (оның ішінде жұқпалы ауруларды жұқтырған);

2) міндетті ветеринариялық рәсімдерден (оның ішінде вакцинациядан) өтпеген ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға;

3) жалпыға ортақ пайдаланылатын жерлерде, темір және автомобиль жолдарына бөлінген белдеулерде, су қорғау белдеулері мен санитариялық қорғау аймақтарының шекарасында ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға;

4) су қорғау аймақтарының шегінде жүктелім нормасынан асырып мал жаюға, су тоғандарының режимін нашарлататын мал тоғыту мен санитарлық өңдеуге және шаруашылық қызметінің басқа да түрлеріне;

5) бірдейлендірілмеген ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға;

6) ауыл шаруашылығы жануарларын жаю орнына дейін және кері қарай айдап өту (айдау), сондай-ақ жаю ауыл шаруашылығы жануарлары иелерінің немесе олар уәкілеттік берген адамдардың қадағалауынсыз ауыл шаруашылығы жануарларын жаюға жол берілмейді [38].

Бұл ретте Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі Қазақстан Республикасы Орман кодексінің 99-бабының 2-тармағына сәйкес мемлекеттік орман қорына кіретін жайылымдарда ауыл шаруашылығы жануарларын ауыл шаруашылығы жануарлары иелерінің немесе олар уәкілеттік берген адамдардың қадағалауынсыз жаюға ерекше жағдайларда шалғайдағы, қол жеткізу қиын және халық аз қоныстанған аудандарда жүзеге асырылады.

Адамдардың сүйемелдеуінсіз жүрген ауыл шаруашылығы жануарлары қараусыз жануарлар болып есептеледі және иесі анықталғанға дейін уақытша ұстау үшін қоражайларға айдауға жатады. Ұсталған қараусыз жануарларды ұстау, иелеріне қайтару тәртібі және иелерінің жауапкершілігі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 246-бабына сәйкес айқындалады: «246-бап. Қараусыз жануарлар

1. Қараусыз немесе қаңғып жүрген малды және басқа да үй жануарларын немесе қолға үйретілген жануарларды ұстап алған адам оларды меншік иесіне қайтаруға, ал егер оның өзі немесе тұрған жері белгісіз болса, осындай жануарларды ұстаған кезден бастап үш күннен кешіктірмей табылған жануарлар туралы ішкі істер органдарына немесе республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдарына мәлімдеуге міндетті, олар меншік иесін іздестіру шараларын қолданады.

Жануарлардың меншік иесін іздестіру кезеңінде жануарларды ұстаушы адам оларды өзінің бағуында және пайдалануында қалдыруы, не ол бағу мен пайдалану үшін қажетті жағдайы бар басқа адамға тапсыруы мүмкін. Жануарларды ұстап алған адамның өтініші бойынша оларды бағу мен пайдалану үшін қажетті жағдайы бар адамды іздеп табуды және оларға жануарларды беруді республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдары жүзеге асырады.

2. Жануарларды ұстап алған адам және олар бағуы мен пайдалануына берілген адам жануарлардың өлім-жітімі мен іске жарамай қалғаны үшін бұған кінәсі болған кезде ғана және сол жануарлардың құны мөлшерінде жауапты болады.

3. Егер жұмыс малы мен ірі қараны ұстап алғаны туралы мәлімделген кезден бастап алты ай ішінде және басқа үй жануарлары жөнінде - екі ай ішінде олардың меншік иесі табылмаса және оларға өзінің құқығы туралы мәлімдемесе, бұл жануарларға меншік құқығы жануарларды баққан және пайдаланған адамға көшеді.

Бұл адам бағуында болған жануарларды меншігіне алудан бас тартқан жағдайда олар коммуналдық меншікке түседі және республикалық маңызы бар қалалардың, астананың,

аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың тиісті жергілікті атқарушы органдары белгілейтін тәртіп бойынша пайдаланылады.

4. Жануарларды меншік иесіне қайтарған ретте жануарларды ұстап алған адам және жануарларды бағып, пайдаланып келген адам сол меншік иесінен жануарларды пайдаланудан алынған пайданы есепке жатқыза отырып, оларды бағуға байланысты өз шығындарына өтем алуға құқылы.

5. Қараусыз немесе қаңғып жүрген малды және басқа да үй жануарларын немесе қолға үйретілген жануарларды ұстап алған адам олардың меншік иесінен осы Кодекстің 245-бабының 6-тармағына сәйкес сыйақы төлеуді талап етуге құқылы.

6. Жануарлар басқа адамның меншігіне көшкеннен кейін олардың бұрынғы меншік иесі келген ретте сол жануарлардың өзіне үйірсектігі сақталғанын немесе жаңа меншік иесінің оларға қатал не өзгедей мейірімсіз қарағанын дәлелдейтін жағдайлар болған кезде меншік иесі жаңа меншік иесімен келісім бойынша белгіленетін шарттармен, ал келісімге келмеген кезде - сот арқылы оларды өзіне қайтарып беруді талап етуге құқылы.» [39].

Бұдан басқа, мал иелерінің жауапкершілігі Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің нормаларымен де реттеледі: «408-бап. Ауыл шаруашылығы жануарларын жаю қағидаларын бұзу

1. Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті өкілді органдары белгілеген ауыл шаруашылығы жануарларын жаю қағидаларын бұзу – үш айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді.

2. Жеке тұлғалардың мүлкіне залал келтіруге әкеп соққан дәл сол әрекет – он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді.» [40].

Мал иелерінің жануарларын жаю қағидаларын бұзғаны үшін жауапкершілік мәселелері қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы жануарларының қатысуымен, көбінесе құрбан болуы мен зардап шеккендермен жол-көлік оқиғаларының жиі болуына байланысты өте маңызды.

Сол сияқты, малды сақтандыру институтын дамыту қажет, ол ұрланған немесе жоғалған жағдайда шығынды азайтады. Бұл

мәселелер 2021-2023 жылдарға арналған мүлікті қорғау жөніндегі ведомстволық бағдарламада көрініс тапты [41].

Осы саланы құқықтық реттеудің тағы бір саласы – ауыл шаруашылығы жануарларын тасымалдауды (орнын ауыстыруды), өткізуді және есепке алуды бақылау. Ұрланған мал көбінесе ауыр жүк машиналарында жалған немесе ілеспе құжаттарсыз тасымалданады, көбінесе ветеринариялық паспорттар болған кезде, олар орын ауыстыратын (тасымалданатын) объектілерді тасымалдауға арналған құжаттар болып табылмайды [42].

Қазақстан Республикасының аумағында орны ауыстырылатын (тасымалданатын) объектілерді тасымалдауды жүзеге асыру қағидаларының 3-тармағына сәйкес (Ауыл шаруашылығы министрлігінің (АШМ) 29.05.2015 жылғы № 7-1/496 бұйрығы) тасымалдауға жататын орны ауыстырылатын (тасымалданатын) объектілер Ветеринариялық құжаттарды беру қағидаларына және олардың бланкілеріне қойылатын талаптарға сәйкес берілген ветеринариялық құжаттармен (АШМ 21.05.2015 жылғы № 7-1/453 бұйрығы), яғни ветеринариялық сертификаттар мен ветеринариялық анықтамалар қоса жүреді.

Ветеринариялық сертификатты ҚР АШМ Ветеринариялық бақылау және қадағалау комитетінің мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық инспекторлары тірі малды Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге экспорттау кезінде береді, басқа мемлекеттерден малды әкелу импорттаушы елдің ветеринариялық сертификаты негізінде де жүзеге асырылады.

Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттерге мал экспорты үшін ветеринариялық сертификат Кеден одағы комиссиясының 2010 жылғы 18 қарашадағы № 455 шешімімен бекітілген бірыңғай нысандар бойынша беріледі.

Саны бес бастан асатын жануарлардың орнын ауыстыру (тасымалдау) кезінде ветеринариялық сертификатқа сертификат берген мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық инспектордың қолымен және мөрімен расталған тізімдеме қоса беріледі.

Кеден одағының кедендік шекарасымен сәйкес келетін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын кесіп өткен кезде өткізу пункттерінде ветеринариялық сертификатта Кеден одағының кедендік шекарасында және Кеден одағының кедендік аумағында ветеринариялық бақылауды жүзеге асырудың

бірыңғай тәртібі туралы ережеге сәйкес тиісті мөртаңба қойылады [43], [44].

Ветеринариялық анықтама барлық жолдарды міндетті түрде толтыра отырып, Қазақстан Республикасының аумағында жарамды.

Жануарларға, жануарлардан алынатын өнімдер мен шикізатқа берілген ветеринариялық анықтама межелі пунктке дейін жарамды.

Ветеринария саласындағы маман (ветеринариялық станцияның немесе ветеринариялық пункттердің ветеринариялық дәрігері), аттестатталған ветеринариялық дәрігер (жануарларды сою, жануарлардан алынатын өнімдер мен шикізатты қайта өңдеу және өткізу объектілерінде) ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру жөніндегі дерекқорда бар жануар туралы мәліметтер негізінде жануарды, жануарлардан алынатын өнімді немесе шикізатты ветеринариялық тексеруден кейін немесе ветеринариялық паспорттан үзінді көшірме, сондай-ақ осы аумақтағы эпизоотиялық жағдайды бағалау өтініш берген кезде қолымен және мөрімен расталған ветеринариялық анықтама береді.

Жануарлардан алынатын өнімге (ет, ет өнімдері және қосалқы өнімдер) 2002 жылғы 10 шілдедегі «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 8-бабының 9) тармақшасына, сондай-ақ Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 29 маусымдағы № 7-1/587 бұйрығымен бекітілген Ветеринариялық-санитариялық қағидаларға сәйкес көзделген тәртіппен басылған ветеринариялық таңбаның немесе мөртаңбаның бедерлері болған кезде ғана №2 нысанды ветеринариялық анықтама беріледі,.

Бұл ретте Қазақстан Республикасының аумағындағы ауыл шаруашылығы жануарлары бірдейлендіруге жатады. Бірдейлендіру нөмірлері ілеспе құжаттармен салыстырылады.

Сондай-ақ, ауыл шаруашылығы жануарларының төлдері келесі жасқа толған күннен бастап он төрт жұмыс күнінен кешіктірілмей: бұзаулар, қозылар, ешкілер, түйелер - туған күнінен бастап жеті күн өткеннен кейін; құлындар – төрт айдан бастап бірдейлендірілетінін ескеру қажет.

Асыл тұқымды торайлар, одан әрі өсіруге және өсімін молайтуға арналған торайлар және халықтың шаруашылықтарында ұсталатын торайлар - үш айдан бастап.

Жылқыларға тавро дененің сол жағына иық пышағы (стигма) және жамбас аймағында (реттік нөмір) немесе тек жамбас аймағында (стигма және реттік нөмір) қолданылады (1-қосымша).

Осылайша, мал ұрлығына қарсы іс-қимылды құқықтық реттеу осындай қылмыстарды сәтті ашу үшін заңнамалық және заңға тәуелді нормативтік актілердің кешенді нормаларымен жүзеге асырылатындықтан, оларды білу қажет.

Сонымен қатар, осы қызметте қолданылатын ұйымдастырушылық шаралар бар. Келесі бөлім оларды қарастыруға арналған.

Бақылау сұрақтары:

1. Патша «Сібір қырғыздары туралы Жарғыға» сәйкес мал ұрлығы үшін қандай жауапкершілік қарастырылды?

2. Кеңестік қылмыстық заңнамаға сәйкес мал ұрлығы үшін қандай жауапкершілік қарастырылды?

3. ҚР қолданыстағы қылмыстық заңнамасына сәйкес мал ұрлығы үшін қандай жауапкершілік көзделеді?

4. ҚР қолданыстағы әкімшілік заңнамасына сәйкес Мал жаю қағидаларын бұзғаны үшін қандай жауапкершілік көзделеді?

5. Малды жаю мен тасымалдаудың қандай ережелері ҚР қолданыстағы заңнамасымен регламенттелген?

2.2. Мал ұрлығына қарсы тұрудың ұйымдастырушылық аспектілері

Қазақстан Республикасының Парламентінде атап өткендей: «Мал ұрлығы ауылдағы экономиканың жай-күйіне қатты әсер етеді. Адам өзінің экономикалық жағдайын ұстап тұруға жағдай беретін байлығын жылдар бойы жинап, кенеттен бір сәтте ештеңесіз қалып қояды» [45].

Осыған байланысты мал ұрлығына қарсы іс-қимыл көбінесе тиісті деңгейде ұйымдастырылмайды. Полиция қызметкерлерінің малды ұрлау туралы өтініштерді тіркеуден бас тарту арқылы оларды иесінің өзі еркін жайылымда қараусыз қалдыруға сілтеме жасай отырып, қылмыстарды жасырудың теріс тәжірибесі әлі де жалғасуда [20].

Сонымен қатар, басқа да ұйымдастырушылық кемшіліктер бар. Мысалы, қылмыстық істер бойынша қылмыскерлер мен соған байланысты адамдар тарапынан тергеуге қарсы іс-қимыл әдістері толық анықталмайды және зерттелмейді. Нәтижесінде мал ұрлығының бір бөлігі жауапкершіліктен аулақ болады, ұрланған жануарлардың көп бөлігі тергеу арқылы анықталмайды, жәбірленушілерге шығын өтелмейді.

Ресейлік сарапшылардың пікірінше, мал ұрлығы бойынша кідіріс 60% - дан асады. Бұл дегеніміз, қылмыстар туралы ғана емес, оларды жасайтын адамдар туралы да ақпараттың едәуір көлемі құқық қорғау органдарының назарынан тыс қалады [46, 8-бет].

Отандық құқық қолдану практикасына келетін болсақ, малды ұрлауға байланысты зерттелген қылмыстық істердің басым көпшілігінде айыпталушыларға жұмыс орнынан және тұрғылықты жерінен сипаттамалар талап етілмеген. Бұл тергеудің елеулі кемшілігі, әсіресе қарастырылып отырған қылмыстар туралы істер бойынша, әсіресе материалдар отбасындағы, күнделікті өмірдегі қылмыскерлердің өте жағымсыз мінез-құлқын көрсетті. Атап айтқанда, қылмыс жасалған кезде мал ұрлығы үшін сотталғандардың 52,7%-ы қоғамдық пайдалы еңбекпен айналыспаған, 33%-ы әкімшілік жауапкершілікке тартылған [22].

Көптеген жағдайларда бұл кемшіліктер сапасыз жедел-ізвестіру жұмыстарына байланысты. Мал ұрлығы саласы жедел түрде сенімді түрде жабылуы керек екені анық. Бұл дегеніміз:

- 1) жедел қызмет көрсетуді ұйымдастыру;
- 2) құпия аппаратты қалыптастыру және оны ұтымды пайдалану;
- 3) алынатын жедел ақпаратты тексеру мен өткізуді пәрменді бақылау;
- 4) жедел есепке алу істері бойынша жұмысты жүзеге асыру;
- 5) жедел мүдделі тұлғаларды есепке қою және оларды пысықтау;
- 6) қылмыстық істерді тергеп-тексеру процесін жедел сүйемелдеу болып табылады.

Бұл ретте мал ұрлығы үшін, оның ішінде тараптардың татуласуына байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылған адамдарға назар аудару керек, өйткені соңғы жылдардағы талдау мұндай қылмыстардың 25% қайталануын көрсетеді.

ЖІҚ ұйымдастырудың бастапқы кезеңі ауылдық жерлердегі жедел жағдайды зерттеу болып табылады. Ең алдымен:

- елді мекендердің орналасуы, олардың бір-бірінен және аудан орталығынан қашықтығын;
- кәсіпорындардың бейінін және олардың орналасқан жерін;
- халықтың негізгі кәсібін, жергілікті әдет-ғұрыптарын, дәстүрлерін, көші-қон процестерін;
- ерлер мен әйелдердің, жалғызбасты және отбасылық, жастар мен қарттардың арақатынасын;
- жасалған қылмыстардың саны мен сипатын, жасалған орындарын, оларды жасаған адамдарды;
- қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды білу керек [26, 37-бет].

Мал ұрлығына қарсы іс-қимыл саласындағы ЖІҚ ұрлық жасауға дайындық туралы және қылмыс жасауға дайындауға бағытталған қылмыскерлердің іс-әрекеттері туралы мәліметтер алуға бағытталған:

- қажетті талаптар мен сапаны (ірі қара мал, жылқы, шошқа, қой, олардың жай-күйі мен семіздігін) қамтамасыз ететін қылмыстық қол сұғушылық объектісін іздестіру;

- мал шаруашылығында жұмыс істейтін, таңдалған объектідегі жағдайды, мал жаю бағыттары мен орындарын және т.б. білетін жергілікті тұрғындар арасынан қатысушыларды немесе көмекшілерді іріктеу;

- жануарларды иемдену тәсілін таңдау (аралықта, көлік құралдарымен тасымалдау);

- мал тасымалдау үшін арнайы жабдықталған автомобильдерді іздеу, үй-жайларға кіруге және жануарларға әсер етуге арналған техникалық құралдарды таңдау және дайындау (монтаждау, сынықтар, балталар, арқандар, қамшылар, шана, жем, қаптар, сусымалы заттар және т.б.);

- жануарларды айдау бағытын, күндізгі тұрақ орындарын әзірлеу;

- уақытша ұстау, азықтандыру немесе сою орнын таңдау (жеке аула, жер учаскесі, қараусыз қалған немесе бос тұрған құрылыстар);

- жануарларды ұстау орнын таңдау, ұрланған жануарлардың санын анықтау, жануарларды ұстау орнындағы жағдайды, күзету, жарықтандыру, қоршау жай-күйін зерделеу;

- сою, малдың тұтас етін кесу әдісі мен құралдарын таңдау;

- тірі салмақпен ұрланған етті (дайындаушылар, жеке тұлғалар, сою цехтары), малдың тұтас етін (базарлар, коммерциялық дүкендер, шұжық цехтары) немесе ет өнімдерін ұзақ уақыт сақтайтын орындарды (азық-түлік базалары, тоңазытқыштар және т. б.) іздеу;

- қажетті ілеспе құжаттармен қамтамасыз ету (ветеринариялық дәрігерлердің анықтамалары, тауар көлігінің жүк құжаттары, жол парақтары және т.б.).

Ұрлық жасау тәсілдері туралы мәліметтер ұрланған адамды иемденуге бағытталған қылмыскерлердің тікелей әрекеттерін қамтиды:

- мал бастарының қажетті санын табыннан ұрып-соғу және айдап әкету және оларды сою, ұзақ уақыт ұстау немесе көлік құралына тиеу үшін дайындалған жерге айдау;

- кедергілерді еңсеру, есіктің тиегін ашу және жануарларды тиеу, сою және т. б. үшін үй-жайдан айдау жолын босату;

- жануарларды сою және малдың тұтас еттерін алдын ала дайындалған немесе таңдалған жерде кесу;

- жануарларды немесе малдың тұтас еттерін ұстау, өткізу немесе сақтау орнына тасымалдау.

Ұрлаған иалды пайдалануға бағытталған қылмыскерлердің әрекеттері туралы ақпарат та құнды:

- ұрланған жануарларды тірі (жеке тұлғаларға, дайындаушыларға, сою цехтарына, ет комбинаттарына) өткізу;

- малдың тұтас еттерін сату (базарларға, сауда-сатып алу кәсіпорындарына, көтерме коммерциялық фирмаларға және т. б.);

- қылмыскерлердің өздері ет сатуы (стихиялық базарларда, тұрғын үй алаптарындағы автокөліктерден, таныстардың ортасында, жеке қажеттіліктері үшін пайдалану);

- шекара маңы мемлекеттерінің аумағында жануарлар мен етті өткізу [47].

Жедел-ізвестіру шараларымен қатар профилактикалық қызметті ұйымдастырудың маңызы зор. Оның ішінде:

1) бұрын мал ұрлығы үшін сотталғандарды есепке алу;

2) мал ұрлығын жасауға бейім адамдарды есепке алу;

3) профилактикалық әңгімелер өткізу;

4) ресми ескертулер;

5) әкімшілік қадағалау;

6) профилактикалық әңгімелесу жүргізу үшін қылмысқа дайындалып жатқан адамдарды ПО-ға шақыру;

7) қылмыстық топ басшысын басқа қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін ұстау;

8) адамдарды қылмыстық ниеттерді іске асырудан бас тартуға итермелеу;

9) ПО қызметкерлері тарапынан мал ұрлығын жасауға дайындалып жатқан жекелеген адамдарға немесе қылмыстық топтарға назарды күшейту;

10) қолда бар ақпарат бойынша мал ұрлау кезінде іске қосылуы тиіс көлік құралын оқшаулау;

11) малды ұрлау болжанатын жерлерде малды қорғауды күшейту;

12) адамдарды ұрлауға дайындалғаны немесе мал ұрлығына оқталғаны үшін ұстау және т.б. [48].

Мал ұрлығының ауданаралық және өңіраралық сипатын ескере отырып, мал сою орындарын, ет өңдеу кәсіпорындарын, мал дайындаушыларды, сатып алушылар мен өткізушілерді, оны

тасымалдаумен айналысатын ұйымдар мен тұлғаларды бірлесіп пысықтау бойынша аралас ПО арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыру маңызды аспект болып табылады.

«Сарбаз» және «Сақшы» жасақтарының түрі бойынша немесе шаруа қожалықтарының, фермерлердің көмегімен полицияның ерікті көмекшілері қатарынан қоғамдық құралымдар құруға байланысты жалпы профилактикалық шаралар да тиімді болып табылады. Құқықтық негіз, оның ішінде олардың материалдық сыйақысы «Азаматтардың қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысуы туралы» 2004 жылғы 9 шілдедегі № 590-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады [49].

Мал ұрлығының алдын алу деңгейін арттыру үшін түсіндіру жұмыстарымен қатар ҚР ӘҚБтК-нің 408-бабы бойынша ісіне ұқыпсыз қарайтын мал иелерін әкімшілік жауапкершілікке тартуды (ауыл шаруашылығы жануарларын жаю қағидаларын бұзу) жүргізу ұсынылады.

Сондай-ақ, кері байланыс орнату және полиция қызметін жетілдіру үшін екі жақты ақпарат алу мақсатында шаруа қожалықтары иелерінің тақырыптық жиындары мен жиналыстарын ұйымдастыру тиімді нысан болып табылады. Бұл жұмыс әлеуметтік желілерді, бұқаралық ақпарат құралдарын, соның ішінде криминогендік жағдайды талдауды, мал ұрлығымен күресудің нақты фактілерін жариялауды қолдана отырып, насихаттау мен түсіндіруді қамтиды.

Бұл ретте мал иелерінің назарын ұрлық жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларға: күзет иттерінің, қозғалыс датчиктерінің, бейнекамералардың, дабылдардың болмауы, фермалар мен жұмыс үй-жайларының, мал базаларының, қора-қопсылардың, қашалардың аумағын жеткіліксіз жарықтандыру; оларды жою жөнінде шаралар қабылдауға ынталандыру қажет.

Бұдан басқа, учаскелік полиция инспекторлары тұрақты аралау және рейд жүргізу кезінде жануарларды бейімделмеген үй-жайларда ұстау фактілерін (қабырғалар мен шатырлардың тозуы, әлсіз және ақаулы есік тиектері, бекітілмеген есіктер, қақпалар және т.б.), осы үй-жайлардың тиісінше қорғалмауын анықтауы тиіс.

Трансшекаралық мал ұрлығының алдын алу мақсатында іргелес елдердің құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылды

жетілдіру қажет. Ең алдымен, бұл мал ұрлығына қарсы келісімдер жасау, соның ішінде:

- таврлауды есепке алу;
- серіктес мемлекеттердің аумағында малды паспорттау;
- мал айдау жолдарында, шатқалдарда және асуларда бірлескен ат күзеттерін қою;
- ауыл шаруашылығы жануарлары мен ет өнімдерін тасымалдайтын автокөліктердің қозғалысын бірлесіп бақылау;
- азаматтардың дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыстар туралы хабарламалары мен өтініштері үшін «сенім телефондарын» орнату және т.б.;
- малды ұрлаудың озық тәжірибелерін, жаңа нысандары мен әдістерін зерттеу [48].

Өзара іс-қимыл нәтижелері тұрақты негізде өткізілетін әртүрлі деңгейдегі полиция басшыларының жұмыс кездесулері барысында қаралады. Қазақстан өңірлерінің Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстанның тиісті субъектілерімен шекара маңындағы ынтымақтастық туралы ұзақ мерзімді келісімдері нормативтік негіз болып табылады.

Егер қандай да бір себептермен алдын алу шаралары оң нәтиже бермесе және мал ұрлығы орын алса, онда келесі кезең басталады – оны ашу мен тергеуді ұйымдастыру.

Мал ұрлығы туралы хабарлама алғаннан кейін, оқиға орнына келгенге дейін де:

- ұрлықтың қашан, қайда және қандай жағдайда жасалғаны, қандай мал ұрланғаны, оның саны, жасы, жынысы және түсі, қылмыстың кім және қашан анықталғаны туралы мәліметтерді анықтау және тіркеу, ұрланған малдың сәйкестендіру сипаттамаларын анықтау (Малдың түрлері, түр-әлпеті және жасы бойынша көрнекі кесте 5-қосымшада келтірілген);
- өтініш берушінің тегін, атын, әкесінің атын, мекенжайын нақтылау, полиция қызметкерлері келгенге дейін оқиға орнын сақтап қалуды ұсыну;
- осы ПО бөлімшесінің жеке құрамын, егер аралас ПО мүмкін болса, ұрланған малдың орналасқан жерін анықтауға бағыттау;
- оқиға орнында ПО қызметкерлері мен жергілікті атқарушы органдар өкілдерінің болуын қамтамасыз ету;

- оларды қоршау және периметрді қорғау күштерімен ұйымдастыру қажет;

- жедел-тергеу топтарын (ЖТТ) жасақтауды және олардың оқиға орнына тез шығуын ұйымдастыру, оларға итпен ит өңдеушіні және ауыл шаруашылығы маманын (ветеринар, агроном, шопан және т.б.) қосқан жөн.

Оқиға орнына келгеннен кейін ЖТТ мүшелерінің әрекеттерінің ең оңтайлы алгоритмі келесідей:

- 1) куәгерлерден және қылмысты анықтаған адамдардан болған және оған қатысы бар адамдар туралы ақпарат алу;

- 2) ауланы (пәтерлерді) аралау жолымен ықтимал куәгерлерді анықтау;

- 3) криминалистикалық және жедел-іздігіру есептерін пайдалану;

- 4) қылмыс іздері және өзге де қызықтыратын объектілер туралы ақпарат алу [26, б. 6].

Оқиға орнына барған кезде оған жақындауды және оған іргелес аумақты мұқият қарап шығу қажет:

- егер ұрлық үй-жайға (қораға) кіре отырып жасалса, онда алдымен оған жақындау (ықтимал іздерді бүлдірмеу немесе жоймау үшін), содан кейін оның ішінде қабырғадан қабырғаға қарай жылжу тексеріледі;

- ашық аумақта алдымен ұрлықтың болжамды орны тексеріледі, ал одан – айналмалы спираль бойынша іргелес кеңістік.

Бұл ретте: сыртқы орта (үйлер, құрылыстар, ағаштар және т.б.), қылмыстың ықтимал іздері мен заттарының орналасуы, қосымша куәгерлер мен өз көзімен көрген адамдардың болуы мүмкін орындар анықталады және тіркеледі [26, 8-бет].

Жануарларды сипаттау кезінде міндетті түрде жасы, тұқымы, түсі, лақап аты мен белгілері көрсетіледі. Таңбалардың, жеке нөмірлердің, чиптердің, радиожиілік белгісі бар белгілердің сипаттамасы үлкен маңызға ие.

Оқиға орнын тексеру барысында да белгіленеді:

- рельеф және жердің ерекше белгілері;

- ұрлықтың алдын ала белгіленген уақытында жарықтандыру, көріну және есту, ауа райы жағдайлары;

- көлік коммуникацияларына қатысты орналасуы, қылмыскерлердің орынға жақындауының ықтимал жолдары және олардың шығу жолдары;

- оқиға орнында бөгде адамдардың болуы, оларды кейіннен жою.

Бір уақытта келесі сұрақтар анықталады:

- жәбірленуші немесе күзетші кімге ұрлық, мал іздеу немесе қылмыскерлерді қудалау бойынша шаралар қолданылғаны туралы бірінші болып хабарлады;

- оқиғаға байланысты бұрын келген полиция қызметкерлері, жәбірленушілер мен куәгерлер нақты не істеді, қандай мәліметтер жиналды;

- нысан (базалар, қора, кардалар, қашалар және т.б.) жеке аула (ЖШС, ШҚ) және күзетшінің сауалнамасы қорғалған ба;

- жәбірленушінің, оның отбасы мүшелерінің және күзетшінің күн тәртібі;

- күзетшіде (күзетте) қарудың болуы, оның сипаттамасы;

- ұрлықты сахналауды көрсететін жағдайлар бар ма;

- объектінің жұмыс режимі, оған кім қол жеткізе алады, ұрлық күнінде әдеттегі тәртіптен ауытқулар болды ма, егер бар болса, немен байланысты және бұл туралы кім білді;

- оқиға орнында ұрлыққа дейін және одан кейін кім көрінді, олардың белгілері, олар қай бағытта кеткені белгілі ме, олардың жанында мал (оның сипаттамасы), автокөлік (маркасы, моделі, мемлекеттік нөмірі) болды ма;

- нақты тұлғаларға қатысты күдік бар ма;

- ұрлыққа дейін малдың орналасқан жеріне, оны айдау бағыттарына, осы адамдардың белгілеріне ешкім қызығушылық танытпады ма;

- полиция қызметкерлері келген кезде оқиға орнының жағдайы өзгеріссіз қалды ма, егер қандай да бір өзгерістер енгізілсе, кім, қандай мақсатта және олар не болып жатыр;

- тексеру жүргізу кезінде қылмыскерлер қалдырған заттар мен олардың бөлшектерінің (заттың сынықтары, қағаз, түймелер, темекі тұқылдары, арқандар, балталар, пышақтар, арқандар және т. б.) болуын анықтау;

- ұрлық жасалған объектіде жұмыс істеген (немесе жұмыс істеген), бұрын мүліктік қылмыстары үшін сотталған немесе

осындай қылмыстарға қатысы бар деген күдікпен әзірленген адамдар;

- осы объектіде бұрын ұрлық немесе оларға қастандық жасалды ма және осыған байланысты қандай шаралар қолданылды;

- ПО-ға уақтылы жүгінбеу себептері [26, Б.11].

Шопанға немесе күзетшіге сауалнама жүргізу кезінде келесі сұрақтар қойылады:

- күзет иттерінің болуы және малды ұстау орнын күзету шарттары;

- ұрлық қандай жағдайда анықталды;

- мал соңғы рет қашан қайта есептелді;

- басқа жануарлардың ішінде олардың жеке малдары ұрланған жоқ па;

- жануарлар ұсталатын үй-жайлардың қақпасы жабылды ма;

- құлыптардың болуы және күйі, кілттердің орналасуы, көшірмелері бар ма;

- құлыптар мен кілттер туралы білетін адамдар.

Сондай-ақ, жайылым бағытында ауытқулар бар-жоғын, олардың себебін анықтау қажет. Кейде шопандар мал ұрлаушылармен ұрлауға ыңғайлы орын туралы алдын-ала келіседі. Егер ауытқулар болса, онда ұрлық кезінде немесе оның алдында белгілі бір жерде болған адамдар белгіленеді [26, 25-бет].

«Жедел іздер» арқылы іздеу және жануарлардың заттары мен қалдықтарын ықтимал паналау орнын табу кезінде мал сою және өлекселерді сою әдісімен қылмыскердің біліктілігін, оның тұрғылықты жерін, ұлттық және діни байланысын анықтауға болады (мысалы, сою кезінде мұсылмандар жануарды оңтүстік-батысқа қарай басымен қояды).

Егер іздер табылса, жануарларды сою кезінде қылмыскерлер терінің ішкі бетінде немесе ішкі мүшелер үлдірінің жұқа қабығында саусақ іздерін немесе алақан іздерін қалдыруы мүмкін екенін есте ұстаған жөн [26, 11-12 беттер].

Қылмыс іздерін анықтау мақсатында, сондай-ақ жақын маңдағы аумақты, пішендерді, сүрлем шұңқырларын, маяларды, бос ғимараттарды, жыраларды, су айдындарының жағалауларын, қадаларды, бұталардың орман екпелерін, далалық және қарлы

ауылдық жолдарды, төмен орналасқан көлдерді, траншеяларды, шұңқырларды қарап, жануарды мылтықпен (малдың өліміне себеп болған патрондар, шаңғылар, оқтар, пайдаланылған гильзалар, құралдар мен заттар) ату жолымен жасалған қылмыстық сипаттағы іздерді табуға назар аудара отырып тексеру жүргізіледі.

Сонымен қатар, тексеру барысында осындай іздерді табуға және ұрлық жасау уақытын, дайындық ұзақтығын, ұрылардың қылмыс орнында болуын бағалауға болатын жағдайдың егжей-тегжейін анықтауға тырысу керек.

Табылған іздерді қорғау үшін шаралар қабылдау керек.

Келесі жағдайларға назар аудару қажет:

- ұрылардың жануарларды ұстау орындарында (соққы, қысым, кесу, бұрғылау, кесу), саусақтардың, қанның, аяқтың, аяқ киімнің және көлік құралдарының іздерін, сирек-табиғи жөнелтілімдерді және т.б. бұзу құралдарының іздерін қалдыру жағдайлары жиі кездеседі. Көлік құралдары олардан кірдің, бояудың және басқа заттардың бөлшектерін бөлу нәтижесінде де пайда болады, оларды қылмыскер көлікпен басқан немесе басып өткен заттардан іздеу керек;

- іздерді зерттей отырып, қылмыскерді сипаттайтын бірқатар қосымша ақпарат ала аласыз (жынысы, бойы, аяқ киімінің мөлшері мен стилі, кез-келген ерекшеліктердің болуы. Мысалы, қылмыскердің қозғалу тәсілі (жүру, жүгіру), қозғалыс бағыты, қылмыскерлердің саны, көлік құралының түрін (маркасын, моделін), тұрақ орнын, қозғалыс бағытын және т.б. анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер;

- қылмыскердің ұрланған жерден бірнеше шақырым қашықтықта жүру жолын мұқият зерделеу қандай да бір заттай дәлелдемелерді (ұрланған жануарды табу, жануардың қалдықтары, заттар мен құралдар, сынықтар, пышақтар, балталар, аралар, бинокльдер, заттар, ауыстырылатын киім, аяқ киім, қолғап, шүберек, арқан, жіп, фонарьлар) су, тізбектер, қапшықтар, полиэтилен кесінділері және т. б.) табуға ықпал етеді.

- жұртшылықты, қосалқы аппаратты, көрші аудандар мен облыстардың полициясын іздестіруге бағдарлау. Көбінесе бағдарлау формальды түрде жасалады, шаблон бойынша ұрланған малдың белгілері шамамен көрсетіледі, нәтижесінде

іздеу мағынасыз болып шығады және оны адал ұйымдастыруға ұмтылған кезде де мақсатына жете алмайды. Дәл осы жерде мал ұрлығының төмен ашылу себептерінің бірі айқындалады (бағдарлардың үлгілері, олардың мазмұны 2 тілде (қазақ және орыс), малдың түсі, жасы және ерекше белгілері туралы ақпарат 6-қосымшада келтірілген);

- деректер базасында және ветеринариялық паспортта малдың болуы немесе болмауы туралы қарсы салыстырып тексеру жүргізу;

- ұрланған малдың ықтимал өткізу орындарын жабу (ет базарлары, шұжық цехтары, павильондар, мейрамханалар, кафелер, кәуап, донер, ет дүкендері, шағын базарлар, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары);

- қылмысқа қатысуға есепке алу элементін, қылмыстық істер бойынша өтіп жатқан, мал ұрлығы бойынша қозғалған адамдарды пысықтау. Сонымен қатар, ет өнімдерін сату нүктелерін және олардың қызметкерлерін (дайындаушылар, қабылдаушылар, қасапшылар, таразылар, жүк тасушылар, тасымалдаушылар, оның ішінде бұрын жұмыс істегендер) аймақ аумағында да, басқа елдердің шекара маңындағы аудандарында да тексеру қажет;

- ұрлық жасау аумағында: елді мекендерде (қалалық және ауылдық жерлерде) ауланы және пәтерлерді аралауды жүзеге асыру; жайылымдарда қылмыс жасалған жағдайда қыстақтарды, фазендтерді, шаруа қожалықтарын және т.б. аралауды жүргізу;

- облыстық және республикалық процессингтік орталықтардан бұрын мал ұрлығы үшін сотталған және оны тасымалдаумен айналысатын автомашиналардың меншік иелері (сенімхат және сақтандыру полюсі бойынша басқарушылар) болып табылатын адамдардың тізімін талап етуге;

- борттары тігілген жүк көлігін тексеру («Газельдер», жолаушылар шағын автобустары және т. б.);

- тұрақты негізде патрульдік полицияның жылжымалы бекеттерін бағдарлауды жаңа деректерді алу шамасына қарай түзете отырып жүргізу.

Егер «Жедел іздер» бойынша қылмысты ашу мүмкін болмаса, онда 3 тәулік өткенге дейін жедел есепке алу ісін бастау керек, оның шеңберінде одан әрі жұмыс жүргізіледі. Тергеушімен

бірлесіп ЖІШ және тергеу іс-қимылдарының жоспары жасалады, оларды пысықтау жөніндегі нұсқалар мен іс-шаралар ұсынылады.

Ұсталғандар мен қамауға алынғандарға, оның ішінде ЖІҚ арсеналын пайдалана отырып, камералық үлгідегі үй-жайлар жағдайында ерекше назар аудару қажет. Мәселен, 2020 жылы мал ұрлығына күдіктілердің 77% қатысты қамауда ұстау түріндегі бұлтартпау шарасы тағайындалды, ал бұрын ол 30% - дан аспады.

Ресейлік сарапшылар дұрыс атап өткендей, тергеушілердің, жедел қызметкерлер мен учаскелік инспекторлардың дұрыс ұйымдастырылған өзара әрекеті қылмыскерлерді іздеуде шешуші болып табылады. Сонымен бірге, тергеу әрекеттерінің хаттамаларында және істің басқа құжаттарында, әдетте, бұл өзара әрекеттесудің соңғы нәтижесі - ұрланған малды, оның көлік құралын ұрлаушылар пайдаланған қалдықтарын табу ғана көрсетіледі. Өзара әрекеттесу процесінің өзі, оның барысы, қылмыскерлерді анықтауға әкелетін аралық әрекеттер (іздеу шаралары) көбінесе іс материалдарында көрінбейді, нәтижесінде іс бойынша дәлелдемелер тізбегінде жиі олқылықтар пайда болады [46, 10-бет].

Технологияның заманауи дамуы мал ұрлығын ашудың жаңа және тиімді құралдарын ұсынады. Олардың бірі пилотсыз ұшу аппараттарын (ПҰА) – квадрокоптерлерді, дрондарды пайдалану. Сонымен қатар, оларды қолдану белгілі бір ұйымдастырушылық тәсілдерді қажет етеді.

Ең алдымен, профилактикалық мақсатта да, оның ірі партиялары жоғалып кеткен немесе ұрланған жағдайда да жаппай мал жаю орындарын қайта-қайта ұшып өту мақсатында ПҰА тарту тәртібі бойынша полиция және төтенше жағдайлар департаменттерінің, өңірдің жергілікті басқару органдарының басшылығымен келісу қажет.

Квадрокоптерлердің (дрондардың) артықшылығы - олар оқиға болған жерді және оның маңындағы аймақты биіктіктен көруге мүмкіндік береді. Дрондардың тиімділігі үлкен аумақтарда – жайылымдарда немесе ұрланған жануарлардың жүру жолдарында тиімді. Оларды қолданар алдында оларға GPS навигаторының көмегімен координаттарды орнату қажет.

Ашық жерде дрондарды кедергісіз пайдаланған кезде оларды 100-150 м биіктікте ұстаған жөн. Егер осы биіктіктен

іздер табылмаса, онда биіктікті төмендетіп, оның паспортында көрсетілген дронның технологиялық ұшу қашықтығы шегінде көлденең спиральды тексеруді бастау керек.

Елді мекендерде құрылғының ұшуы және кедергілер болған кезде ұшу биіктігі аз болуы керек, бірақ жақсы көру үшін қайта-қайта 100-200 метрге дейін көтерілуі керек.

Ұшу кезінде ұрланған малдың сойылған өлекселерінің қалдықтарын сүйреп апаратын құстарға, қаңғыбас иттерге және жабайы жануарларға назар аудару керек. Сондай-ақ, ұрлық құралдары табылуы мүмкін үйлердің, гараждардың және қоралардың шатырларына назар аудару керек [26, 14-бет].

Мұндай ұрлықтардың негізгі куәгерлері - ұрланған малды сатып алған адамдар. Олар кездейсоқ адамдар немесе қылмыскерлердің таныстары немесе туыстары болуы мүмкін. Оларды сұрау кезінде мынадай мән-жайлар белгіленеді:

- кімнен мал сатып алынды;
- бір бас үшін нарықтық баға;
- мал сатқан адамның белгілері;
- оның көлігі, маркасы мен моделі бар;
- сатудың нақты уақыты мен орны;
- мәміле куәгерлері бар ма.

Алайда, мал сату көбінесе делдалдар арқылы жүзеге асырылатындығын ескеру керек, бұл қылмыскерлерді табуды қиындатады [26, 26-бет].

Мал ұрлығын ашудың маңызды аспектісі - тасымалданатын ауыл шаруашылық жануарлары мен ет өнімдерін тексеру жұмыстарын ұйымдастыру.

Ет өнімдерінің, тері - аң терісі шикізатының барлық түрлерінің орнын ауыстыру (тасымалдау) кезінде тиісті ветеринариялық сертификаттар талап етіледі. Республикадан тыс жерлерге әкетілетін етке, былғары - аң терісі шикізатына ветеринариялық таңбаның немесе мөртабанның айқын бедерлері болмаған кезде оларды әкетуге берілген ветеринариялық сертификаттар жарамсыз деп есептеледі.

Мал ұрлығын жасайтын адамдар мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық бақылау инспекторлары арқылы белгілі бір сомаға ұрланған ет өнімдеріне жалған ветеринариялық

сертификаттар мен ветеринариялық таңбаның немесе мөртабанның таңбаларын алуға тырысуы мүмкін.

Сондай-ақ, инспекторлар мал ұрлығы үшін жануарларды ұстау орны мен шарттары туралы құнды ақпаратқа ие, оны бағыттау ретінде пайдалануға болады.

Сондықтан жасырын тергеу әдістерін пайдалана отырып, жүргізілетін тексеру іс-шаралары ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жұмыс істеп тұрған немесе бұрынғы қызметкерлеріне қатысты да жүзеге асырылуы мүмкін [26, 20-бет].

Егер қабылданған шаралардың нәтижесінде мал ұрлығына күдікті адамдарды ұстау мүмкін болса, онда олардан жауап алу дереу анықтау үшін жүргізіледі:

- ұрлық кезінде дәлелдің болуы;
- күдіктінің (күдіктілердің) сипаттамалары, оның өткені, өмір салты, тұрғылықты жері, жұмысы, туыстық және достық байланыстары туралы деректер;
- соттылықтың болуы;
- жәбірленушімен немесе қылмыс туралы хабарлаған куәгерлермен танысу;
- неліктен оқиға орнында немесе оның жанында болды;
- қандай жағдайда оның денесінде, киімінде немесе заттарында ұрлыққа қатысы бар ықтимал іздер немесе заттар табылды.

Мал ұрлығының ерекшелігіне байланысты мамандарды ашу процесіне тарту маңызды немесе тіпті анықтаушы фактор болуы мүмкін [26, 27-бет]. Сонымен қатар, зоотехникалық, ботаникалық, зоологиялық және басқа да биологиялық сот сараптамаларының заманауи мүмкіндіктері қылмыстық істерді тергеу кезінде эпизодтық түрде жүзеге асырылады [46, 13-бет].

Сонымен қатар, ұрланған заттың нарықтық құнын және сату перспективаларын бағалай алатын сарапшы-бағалаушыларды тарту өзекті болып отыр.

Көбінесе ұрланған малды союды кейіннен жеу мақсатында өмір сүруге мүмкіндігі жоқ адамдар жасайды. Бірақ қылмыстар ұрланған және кейіннен баю мақсатында жасалған фактілер бар.

Егер ұрлық жеу мақсатында жасалса, онда арнайы білім мал сою әдісін бағалауға көмектеседі - ветеринарлық сараптама қажет болады [50].

Ауылдық жерлерде қылмыскерлер көбінесе іздерді жасырудың және шатастырудың әртүрлі әдістерін қолданады: малды тасты топырақта айдау, ауылда ретсіз қозғалу, іздер ысырамен және кесілген бұтақтармен байқалады. Малды алыс қашықтыққа айдау кезінде тұқымның санын көрсете отырып, малды айдау туралы жалған ілеспе құжаттар жиі дайындалады және ұрланған жануарларды қабылдайды. Қылмыскерлер ұрланған жануарлардың стигмалары мен белгілерін жойып, өз стигмаларын қояды.

Мұндай жағдайларда мамандардың көмегі әртүрлі нысандарда қолданылуы мүмкін:

- қылмыс жасау және жасыру тәсілін көрсететін іздерді іздеу үшін оқиға орнын тексеруге мамандарды тарту;
- құжаттарды қолдан жасауды бағалау үшін мамандарды тарту (құжаттарды криминалистикалық зерттеу);
- ұрлық орнына іргелес жатқан аумақтарды тексеруге сарапшыларды тарту;
- малды тексеруге сарапшы-ветеринарларды тарту;
- ұрланған малдың құнын бағалау үшін бағалау сараптамаларын тағайындау;
- оқиға орнында дәлелдемелерді табуға, тіркеуге, алып қоюға көмектесу;
- тергеуге дейінгі тексеру барысында туындайтын басқа да мәселелер бойынша консультациялық-анықтамалық көмек алу.

Қылмыс жасау фактісі анықталған кезде мамандар ұрланған жануарға иелік ету құқығына жәбірленушілердің құжаттарын зерттеуге тартылады [50].

Ол үшін жылқы мен ірі қара малдың (ІҚМ) иелері генетикалық паспортын бере отырып, генотиптеу қажеттілігі туралы түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет (2-қосымша). Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс иелеріне малдың репродуктивті сапасын бақылауға мүмкіндік береді және мал ұрлығына қарсы тұруда, әсіресе жануарларды сәйкестендіруге байланысты даулы жағдайларда маңызды. Сонымен қатар, қылмыс жасалған және молекулалық-

генетикалық сараптама жүргізілген жағдайда оны тергеу процесі айтарлықтай жеңілдейді және жеделдетіледі (3-4-қосымшалар).

Бұл жұмысты А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің Ғылыми-инновациялық орталығының мамандары жүргізеді. Орталықтың зертханасы Қазақстанда осындай зерттеулер жүргізілетін және ILAC- MRA Халықаралық аккредитациясын алған Кеден одағының аккредиттелген субъектілерінің тізіліміне кіретін жалғыз зертхана болып табылады [51].

Жануарға белгі қою тәсілін және оның түрін ветеринариялық қадағалау қызметкерлерімен келісім бойынша меншік иесі таңдайды. Жапсырмада жануар туралы әртүрлі ақпаратты көрсетуге болады: жануардың түсі, жасы мен салмағы, таңбалау белгілері, уақыты мен әдістері, мөртабан нөмірлері және басқа да мәліметтер, бұл жануарды анықтауға ғана емес, сонымен қатар кейінгі іздестіру және тергеу шараларын жүргізуге мүмкіндік береді. Белгілі бір жануар туралы ақпарат RFID-таңбасының жадына, сондай-ақ радиожиилікті сәйкестендіру жөніндегі тиісті ақпараттық базаға енгізіледі [52].

Әр түрлі технологиялардың ішінде объектілерді радиожиилікті сәйкестендіру әдісі (RFID) ерекшеленеді: «транспондерлерде немесе RFID-таңбаларында сақталған деректер радио сигналдар арқылы оқылатын немесе жазылатын объектілерді автоматты түрде анықтау әдісі». Мұндай жүйеде арнайы оқу құрылғысы (оқырман) және транспондер (RFID белгісі немесе RFID-таңба) - радиожиилік белгісі қолданылады. Мал шаруашылығы саласын мал ұрлығынан қорғау үшін RFID жүйесінің оқу ауқымының шарттары өте маңызды:

- «- жақын сәйкестендіру-20 см-ге дейін;
- орташа қашықтықты сәйкестендіру-20 см-ден 5 м-ге дейін;
- ұзақ оқу - 5-тен 300 м-ге дейін» [53].

Осылайша, мал ұрлығының ұйымдастырушылық аспектілерін қорытындылай келе, теория мен практика оларды ашуда сәтті қолдануға болатын әдістер жиынтығын жасады деген қорытынды жасауға болады.

ПО-ның практикалық қызметкерлері осы әдістерді білуі және оларды қолдана білуі қажет.

Бақылау сұрақтары:

- 1. Мал ұрлығын ашудағы негізгі ұйымдастырушылық кемшіліктер қандай?***
- 2. Мал ұрлығына қарсы іс-қимылда ЖІҚ мәні қандай?***
- 3. Мал ұрлығы бойынша профилактикалық жұмыстың мазмұны қандай?***
- 4. Мал ұрлығын ашудың алғашқы шаралары қандай?***
- 5. Мал ұрлығын ашудың келесі шаралары қандай?***

ҚОРЫТЫНДЫ

Мал ұрлығының қоғамдық қауіптілігінің артуы - мал ұрлығының қылмыстық әрекеттері кең резонанс тудырады, адамдардың құқық қорғау органдарының осы қылмыс түрімен күресу, малдарын қылмыстық шабуылдардан сенімді қорғау мүмкіндігіне деген сенімін бұзады.

Осыған байланысты, өкінішке орай, ПО оларға қарсы әрдайым жан-жақты және барабар шаралар қолдана бермейді. Көптеген жағдайларда мал ұрлығының топтық қылмыстық әрекетінің ерекшелігі, оның динамизмі мен өзгергіштігі ескерілмейді. Бұл тек кәсіби ядроның болмауымен ғана емес, сонымен бірге белгілі бір дәрежеде әлсіз әдістемелік қамтамасыз етуіне, тиімді ғылыми негізделген ұсыныстардың болмауына байланысты.

Жалпы ұрлыққа да, атап айтқанда, мал ұрлығына да қарсы тұру процесін әлсіз ғылыми қамтамасыз ету өзінің теріс рөлін атқарады. Сонымен қатар, ПО-ның практикалық бөлімшелері ведомстволық заң ғылымының жетістіктерін елемейді және маман ғалымдармен өзара әрекеттеспейді.

Осы оқу құралы аталған кемшіліктердің кейбірін жоюға бағытталған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Иманғалиев Н.К. Малды ұрлағаны үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормаларды жетілдіру туралы / / «Ғылым» Халықаралық ғылыми журналы. – № 1. - Қостанай: ҚР ПМ Ш. Қабылбаев атындағы академиясы, 2019.
2. Түркістан полицейлері 70 жылқыны ұрлады деген күдіктіні ұстады. - Қол жеткізу режимі: <https://www.inform.kz/ru/turkestantskie-policeyskie-zaderzhali-podozre-vaemogo-v-krazhe-70-loshadey>.
3. Шығыс Қазақстанда 43 бас мал ұрлығы анықталды. - Қол жеткізу режимі: <http://kazakh-zerno.kz/novosti/agrarnye-novosti-kazakhstana/251274-v-vostoch-nom-kazakhstane-raskryta-krazha-43-golov-skota>.
4. Гуров А.И. Кәсіби қылмыс: өткен және қазіргі заман. – М., 1990. – Б. 26.
5. Максимов С. Сібір және ауыр еңбек: кінәлі және айыпталған. - Санкт-Петербург., 1891. - 2-бөлім. – 142-145 ББ.
6. Т.М. Күлтелеев. Қазақтардың қылмыстық әдеттегі құқығы: Қазақстан Ресейге қосылған сәттен бастап Кеңес өкіметі орнағанға дейін / Қазақ КСР Ғылым Академиясы. - Алматы: Қазақ КСР Ғылым Академиясының баспасы, 1955. – 302 б.
7. Левшин А. Қырғыз-казак немесе қырғыз-қайсак ордасы мен даласының сипаттамасы. – Санкт-Петербург, 1832. - III Б. (экстракция).
8. Жеті жарғы – Тәуке хан заңдарының жинағы. - Қол жеткізу режимі: <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3244/>.
9. Усеинова К.Р. Қазақтардың дәстүрлі қоғамындағы барымның рөлі. - Қол жеткізу режимі: <http://articlekz.com/article/7089>.
10. Оразбаева А.И. Еуразиялық дала көшпенділерінің өркениеті. - Алматы, 2005. – Б. 191.
11. Л.А. Словохотов. Кіші қырғыз ордасының қарапайым құқық халық соты / / қазақтар құқығының ежелгі әлемі. - Т.6. - Алматы, 2005. – Б. 81.

12. Қалиев А. XVIII - XIX ғасырлардағы Қазақстанның сот жүйесіндегі қорғау ерекшеліктері. // қазақтар құқығының ежелгі әлемі. - Т.2. - Алматы, 2004. – 327-331 ББ.

13. А. Сұлтан. Барымта қазақша: кек алу, қарақшылық немесе залалды өтеу. - Қол жеткізу режимі: <https://kz.mir24.tv/news/105127>.

14. С.З. Зиманов. Ой тарихындағы қазақ құқығын бағалауға / / қазақтар құқығының ежелгі әлемі. - Т.2. - Алматы, 2004. – Б. 17.

15. Фукс С.Л. Барымта // Харьков заң институтының ғалымдары. - Харьков, 1948. - Жоқ. 3. – Б. 131.

16. Орыс Ақиқаты. Ұзақ редакция. Троица тізімі бойынша мәтін / аудармасы В. Н. Сторожева / / Титов Ю. П. Ресей мемлекеті мен құқығының тарихы туралы оқулық. – М., 1998. – Б. 12.

17. Джонсон округіндегі соғыс. - Қол жеткізу режимі: https://ru.wikipedia.org/wiki/War_v_cround_jonson.

18. Мал шабуылы. - Қол жеткізу режимі: https://star-wiki.ru/wiki/Cattle_raiding.

19. Жаңа Зеландияда 500 сиырдың жойылуы зерттелуде. - Қол жеткізу режимі: <https://www.bbc.com/russian/news-37217756>.

20. Қазақстанда мал ұрлығынан келтірілген залал миллиардқа бағаланады. - Қол жеткізу режимі: <https://mk-kz.kz/incident/2020/11/23/ushherb-ot-skotokradstva-v-kazakhstane-ose-nivaetsya-v-milliard.html>.

21. Қазақстанда мал ұрлығы бойынша екі ҰҚТ жойылды. - Қол жеткізу режимі: <https://regnum.ru/news/society/2779356.html>.

22. Т.А. Ханов, К.К. Биржанов. Мал ұрлығының жеке басының криминалистикалық сипаттамасы: Қазақстан Республикасының материалдары бойынша. - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskaya-harakteristika-lichnosti-skotokrada-po-materialam-respubliki-kazahstan>.

23. Старков А. А., Мойсеев Б.Л. Өнеркәсіптік мал шаруашылығы бойынша анықтамалық. – М., 1976. - Б. 56.

24. Алгазин И.И. Ауыл шаруашылығы жануарларын ұрлау тәсілдері. - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-sovershe-niya-krazh-selskoho-zyaystvennyh-zhivotnyh>.

25. Фокин А.П. Мал ұрлығын тергеу. – М., 1973. – Б. 10.

26. Медиев Р. А., Иманғалиев Н. А. Бөтен малды жасырын ұрлауды сотқа дейінгі тергеу: әдістемелік ұсыныстар. - Қосшы: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, 2020. – Б. 22.

27. Иманғалиев Н.К., Ханов Т.А. Қылмыскердің жеке басы және ұрлықтың алдын алудың кейбір мәселелері // Халықаралық эксперименттік білім журналы. – 2017. – № 5. – 104-108 ББ.

28. Церен Н. Жылқы ұрлығын тергеу әдістемесі: Моңғолия материалдары бойынша: реферат. дисс. заң ғылымдар.канд. - Санкт-Петербург, 2005. - Қол жеткізу режимі: <https://www.dissercat.com/content/metodika-rassledovaniya-krazh-loshadei-po-materialam-mongolii>.

29. Жамбыл облысының аумағында мал ұрлығының алдын алу, ашу және тергеу жағдайы туралы. - Қол жеткізу режимі: <https://gazeta-sarysu.kz/?p=14397>.

30. Левшин А.И. Қырғыз-қайсак немесе қырғыз-қайсак ордасы мен даласының сипаттамасы. Сібір қырғыздары туралы жарғы. - Қол жеткізу режимі: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Levschin/text19.htm>.

31. Хафизова К.Ш. XVIII–XIX ғасырлардағы дала билеушілері және олардың дипломатиясы: Монография. – Нұрсұлтан: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ, 2019.

32. Қазақ КСР-нің 1959 жылғы 22 шілдедегі Қылмыстық Кодексі (өзгертулермен және толықтырулармен) (күші жойылды). - Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/kuzhat/?doc_id=1004273.

33. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Қылмыстық Кодексі (күші жойылды - ҚР 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Кодексімен). - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167>.

34. Қазақстан басшысы мал ұрлығы үшін жазаны қатаңдатуды тапсырды. - Қол жеткізу режимі: <https://regnum.ru/news/society/2760656.html>.

35. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. - Қол жеткізу режимі: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000226>.

36. Ауыл шаруашылығы жануарларын жаюдың үлгілік қағидаларын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Ауыл

шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 29 сәуірдегі № 145 бұйрығымен бекітілген). - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020540>.

37. Ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру жөніндегі деректер базасын қалыптастыру және жүргізу және одан үзінді көшірмелер беру қағидасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2010 жылғы 2 маусымдағы № 367 бұйрығы. - Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V100006321>.

38. Ауыл шаруашылығы жануарларын жаюдың үлгілік қағидаларын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 29 сәуірдегі № 145 бұйрығымен бекітілген). - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020540>.

39. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі. - қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=2753;0.

40. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V кодексі - қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/kzjat/?doc_id=31577399#pos=6594;38.

41. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің мүлікті қорғау жөніндегі 2021-2023 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 17 қарашадағы №787 бұйрығы).

42. Бекет Б.Г., Аманбаев А.С., Мемлекеттік ветеринариялық дәрігерлер мен ішкі істер, басқа да іске қосылған мемлекеттік құрылымдар қызметкерлері үшін жануарларды, жануарлардан алынатын өнімдер мен шикізатты ілеспе ветеринариялық құжаттарсыз тасымалдаған көлік құралдарын ұстау кезіндегі әдістемелік ұсынымдар//«Қостанай облысы әкімдігінің ветеринария басқармасы» мемлекеттік мекемесі, 2017. – 17 Б.

43. «Ветеринария саласындағы нормативтік құқықтық актілерді бекіту туралы». Кеден одағы комиссиясының 2010 жылғы 18 маусымдағы № 317 шешімімен бекітілген.

44. «Ветеринария саласындағы нормативтік құқықтық актілерді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2014 жылғы 30 қазандағы № 7-1/559

бұйрығы - Қол жеткізу режимі:
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14F0009891>.

45. Қазақстанда ауылдарда мал ұрлығын ауыздықтауға шақырды. - Қол жеткізу режимі:
<https://regnum.ru/news/2334589.html>.

46. В.П. Потудинский Ұрлық, тонау және қарақшылық шабуылдар арқылы жасалған мал ұрлығын тергеу әдістемесі: Солтүстік Кавказ аймағының материалдары бойынша: реферат. дисс. заң ғылымдар. канд. – М., 2003.

47. Ходасевич О.Н. Ауыл шаруашылығы жануарларын ұрлаудың жедел-іздігі сипаттамасы // тұжырымдама. – 2014. - Арнайы. № 15 шығарылым. - Қол жеткізу режимі: URL: <http://e-koncept.ru/2014/14700.html>.

48. Бабуринов В.В., Шаменов М.Д. Қырғыз Республикасында мал ұрлығының алдын алу. - Қол жеткізу режимі:
<https://cyberleninka.ru/article/n/preduprezhdenie-skotokradstva-v-kyrgyzskoy-respublike>.

49. Азаматтардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысуы туралы. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №590-ІІ Заңы. – Қол жеткізу режимі:
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1049312.

50. Антонов В.А., Агафонов А.С., Агафонов М.П. Ауылдық жерлерде мал ұрлығын тергеу кезінде арнайы білімді пайдалану туралы мәселеге (Бурятия Республикасының мысалында). - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ispolzovanii-spetsialnyh-znaniy-pri-rassledovanii-krazh-skota-v-selskoy-mestnosti-na-primere-respubliki-buryatiya>.

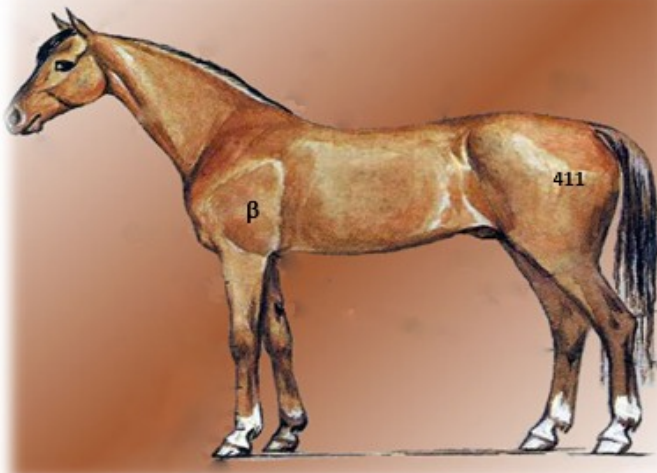
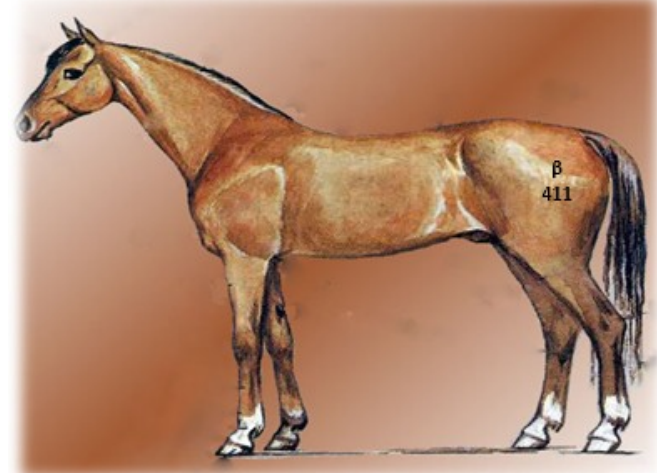
51. Асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 9 шілдедегі № 278-І Заңы - Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1009804#pos=5;-106.

52. Александрова И.А., Горудков М.А. Мал шаруашылығы саласындағы ұрлықтың детерминанттарына әсер ету үшін заманауи цифрлық сәйкестендіру құралдарын пайдалану ерекшеліктері. - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-sovremennyh-tsifrovyyh-sredstv-identifikatsii-dlya-vozdeystviya-na-determinanty-krazh-v-sfere>.

53. Қол жеткізу режимі: URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RFID>.

ҚОСЫМШАЛАР

1-қосымша

	Декодтау Тавро ең көбі алты таңбадан тұрады Мысал: Жануардың жеке нөмірі KZC4111111 ┌───┐ ┌───┐ └───┘ └───┘ 4 11 - бірінші және екінші
	таңбалар (міндетті емес) - стигма жануардың иесі; 1111 = 4-бірінші сандардың қосындысы (соңғы екеуін қоспағанда сандар) реттік нөмір жануар; 11-соңғы екі Сан жануардың реттік нөмірі. Тавро: 411

Келесі мысалдар:

Жануардың жеке нөмірі

KZC4999910

┌───┐ ┌───┐
└───┘ └───┘
36 10

2- қосымша

**Азық-түлік өндірісінің сынақ зертханасы
Қолданбалы биотехнология ҒЗИ
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік университеті**

Институт директоры: Коканов Сабит Кабдышевич
Зертхана меңгерушісі: Чужебаева Гульжан Джамбуловна

Зертхана ILAC- MRA Халықаралық аккредитациясын алған кеден одағының аккредиттелген зертханаларының тізіліміне кіреді.

№ KZ.T. 11. 1949 27.10.2017 ж. аккредиттеу аттестаты

Аккредиттеу саласы - ДНҚ ауыл шаруашылығы жануарларын паспорттау (жануардың генетикалық паспорты).

Орталық қызметкерлері шаруашылық мамандарына ғылыми-әдістемелік көмек көрсетеді (семинарлар, консультациялар, шарттық негізде ынтымақтастық).

Мекенжайы: Қостанай қаласы, Маяковский көшесі, 99/1

БСН 200740006481 «А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік университеті» КЕАҚ.

Заңды мекенжайы: Қостанай қаласы, Байтұрсынов көшесі, 47

Нақты мекенжайы: Қостанай қаласы, Маяковский көшесі, 99/1

Байланыс: 8 (714-2) 21-12 -00,

e-mail: kkanv@mail.ru -Коканов С.К.

e-mail: gulzhandoc@mail.ru - Чужебаева Г.Д.

**Қызметтер тізімдемесі
(08.04.2023 ж.)**

№	Талдау атауы	Бір сынаманың құны, теңге
1	Ірі қара / жылқы генотипі:	
	Жылқыларды сот материалдары бойынша	25 000

1.1	ДНҚ паспорттау	
1.2	Сот материалдары бойынша ірі қара малды ДНҚ паспорттау	25 000

№ р/с	Қызмет атауы	1 үлгінің бағасы	Саны үлгілері	ҚҚС-пен жалпы сомасы (теңге)
1	Сынақ хаттамасын бере отырып, жылқыларды / ірі қара малды ДНҚ паспорттау	10 000	1	10 000

3-қосымша

Биологиялық заттардың үлгілерін алу хаттамасы

Қостанай қ.

2020 жылғы 20 желтоқсан

Қостанай қ. ҚПБ тергеушісі полиция майоры С.С. Жумабеков 2020 жылғы 20 қарашадағы салыстырмалы үлгілерді алу туралы қаулы негізінде ҚР ҚПК 262, 264, 265, 268-баптарын басшылыққа ала отырып, ҚР ҚПК 264-бабының талаптарын сақтай отырып, қылмыстық істің № 211135041000015 материалдарын қарап, мыналарды алды: ЖЫЛҚЫНЫҢ ШАШ ТҮПТЕРІНІҢ ҮЛГІЛЕРІ

Үлгілерді алу:

2020 жылғы 20 желтоқсанда ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ ҚОСТАНАЙ АУДАНЫ ЗАРЕЧНОЕ АУЫЛЫНАН 15 КМ ҚАШЫҚТЫҚТА ОРНАЛАСҚАН АЛАҢ «10» сағат «00» минуттан «11» сағат «00» минутқа дейін жүргізілді.

ӨЗ СӨЗІНЕН АЗАМАТША С.С. ЖУКОВАҒА ТИЕСІЛІ ҚЫЗЫЛ ТҮСТІ ЖЫЛҚЫНЫҢ ЖАЛЫНАН, СОЛ ЖАҚ АРТҚЫ ЖАМБАСЫНДА «100» САНДАРЫ БАР, ШАШ ТҮПТЕРІНІҢ ҮЛГІЛЕРІ АЛЫНДЫ.

Куәгерлер:

1. _____
2. _____
3. _____

Қостанай қ. ПБ тергеушісі
полиция майоры

С.С. Жумабеков

4-қосымша

Молекулалық-генетикалық сараптама тағайындау туралы ҚАУЛЫ

Қостанай қ.

2020 жылғы 20 қараша

Қостанай қ. ПБ тергеушісі полиция майоры С.С. Жумабеков №211135041000015 қылмыстық іс материалдарын қарап, Қостанай қ. ПБ кезекші бөліміне полиция капитаны С.С. Абдиковтың ЖПҚБ УПИ рапортының келіп түскенін анықтады. Азаматша Жукова С.С., өзінің жылқысын тиесілі табында анықтады. 2020 жылдың қыркүйек айында еркін жайылымнан жоғалып кеткен Қостанай ауданының Заречное ауылында орналасқан С.С. Петровқа осы факт бойынша 02.10.2020 жылы ҚР ҚК 188-1-бабы 1-бөлігі бойынша қылмыстық іс қозғалды.

Тергеу барысында 2020 жылғы 20 қарашада ол өндірілген биеден, сондай-ақ 2020 жылғы 20 желтоқсанда даулы биеден жеке конверттерге оралған, қатысушылардың қолдарымен куәландырылған және «№ 1» мөрмен басылған шамдары бар шаш үлгілері алынды.

ҚР ҚІЖК 198, 270-272-баптарын басшылыққа ала отырып, арнайы білім қажет екенін назарға ала отырып,

Қаулы етті:

1. А. Байтұрсынов атындағы КМУ ғылыми-инновациялық орталығының мамандарына осы іс бойынша молекулярлық-генетикалық сараптама тағайындалсын.

2. Мамандардың рұқсатына келесі сұрақтар қойылады:

2.1) С.С. Жуковаға тиесілі даулы бие (№1 конверт) С.С. Петровқа тиесілі биенің анасы (№2 конверт) болып табыла ма?

3. Сарапшылардың қарамағына мынадай биологиялық үлгілерді ұсыну қажет: С.С. Жуковаға тиесілі биенің шаш түптерінің үлгісі (№1 конверт) және С.С. Петровқа тиесілі биенің шаш түптерінің үлгісі (№2 конверт).

4. ҚР ҚІЖК-нің 276-бабына сәйкес сарапшыларға ҚР ҚІЖК-нің 79-бабында көзделген құқықтар мен міндеттерді түсіндіріп,

бір мезгілде оларды ҚР ҚК-нің 420-бабы бойынша жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертсін. ҚР ҚІЖК 272, 280-баптарына сәйкес зерттеу объектілерін ішінара немесе толық жоюға не олардың сыртқы түрін немесе негізгі қасиеттерін өзгертуге келісім беремін.

Қостанай қ. ПБ тергеушісі
полиция майоры

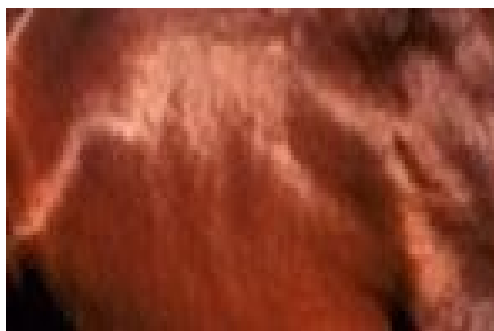
С.С. Жумабеков

5- қосымша

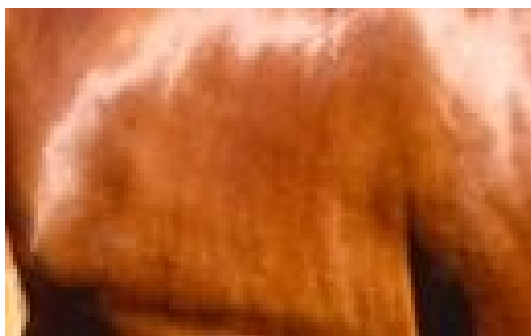
Жылқының негізгі түстеріне шолу

1. Қара - Вороная

2. Торы - Гнедая

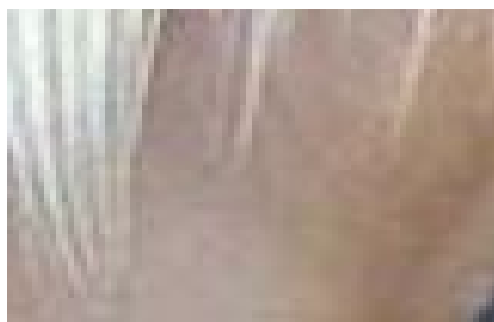
2. Жирен - Рыжая

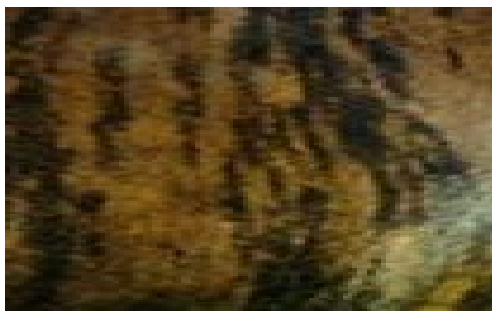
4. Құла кер (құла сұр)- Буланая

5. Қоңыр - Бурая

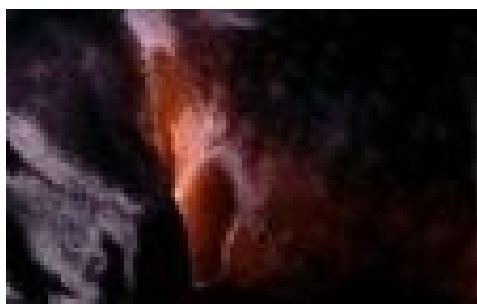
6. Шабдар – Игрeneвая

7. Тарғыл – Тигровая

8. Шұбар – Чубарая

9. Қаракер - Караковая

10. Ала (қара, тер ала) - Пегая

11. Құла - Саврасая

12. Бурыл - Чалая

13. Көксұр - Серая

14. Аққұла - Соловая

Жылқының негізгі түстерінің сипаттамасы

1. Қара

Біздің елімізде қара түсті жылқыларды ежелден қара тобына жатқызады, оның түгін алақанмен ысқанда отша жарқылдап тұрады. Қара жылқыда жал мен құйрық міндетті түрде қара болуы керек, бірақ қасқасы болуы мүмкін. Егер бақайы ақ болмаса, тұяқтары қара болуы немесе болмауы да мүмкін; егер бақайы ақ болса, онда тұяғы ақшыл болады.

2. Торы

Бұл түс ең көп таралған және көптеген тұқымдарда кездеседі. Басы мен денесі қоңыр (қарнында, шабында, бөкселерінде, танауларында қара/ақшыл түс болуы мүмкін), құйрығы, жалы және көбінесе құлақтары негізгі түсінен қара қошқыл, кейде қара да болады. Аяқтары тізесінен жоғары және тірсек буындарының үстінде де қара түсті. Сондықтан аяқтарына қарап, бұл торыны жиреннен ажыратудың ең сенімді әдісі.

3. Жирен

Жылқының басынан құйрығына дейінгі барлық жері сарғыш қызыл. Түстің қоюлануы өте ашық қоңырдан өте қанық қараға дейін. Құйрығы мен жалының түсі де сондай, бірақ негізгі түске қарағанда ашық немесе күңгірт болуы мүмкін. Жирен жылқыларда ешқашан аяқтары қара немесе жалы мен құйрығы ақ немесе қара болмайды.

4. Құлысұр (құлакер)

Құлысұр - бұл ашық торы. Құлысұрдың негізін жирен емес, жирен-сары құрайды. Алайда аяқтары қара емес, жирен де болуы мүмкін. Құлысұр түстің қоюлығы ашық күрең-жиреннен қанық кәріптас-сарыға дейін өзгереді. Көбінесе (әсіресе ақалтеке арасында) алтын немесе күміс жолағы бар.

5. Қоңыр

Бұл жирен түстің негізіндегі реңктің бірі. Бұл жағдайда жылқыны мүмкіндігінше күңгірт-қызыл деп айтуға болады. Түгінің түсі біркелкі, қою каштан немесе күйдірілген кофенің

түсі. Құйрық пен жал міндетті түрде денеге қарағанда күңгірт, олар қара болуы мүмкін.

6. Шабдар

Шабдар ақсары секілді жирен негізді болып табылады. Бұл түске (ақсары сияқты) ақшыл жал мен құйрық тән. Дене түсі ашық қызыл, сүт қосылған кофе немесе шоколад түстес болуы мүмкін. Сонымен қатар күңгірт-шабдарға ашық-сұр тән.

7. Тарғыл

Жауырында, арқа тұсында немесе жылқының бүкіл денесінде ұзын тік жолақтармен сипатталатын өте сирек түс. Аяқтарда зебра тәрізді жолақтар болуы мүмкін. Белгілердің көрініс беру дәрежесі әртүрлі.

8. Шұбар

Шұбарлар да аздап альбинос. Алалардағы сияқты, шұбарлардың денесінде міндетті түрде дақтар болады (ашық түсте қара немесе қараңғы түсте ақ). Тек шұбарлардың бірнеше дақтары болуы керек, олар салыстырмалы түрде кішкентай және көбінесе бұлыңғыр.

9. Қаракер

Қаракер - торы, тек аса күңгірт. Яғни, жүнінің түсі негізінен қара болады, бірақ қарнында, шабында және танауының айналасында қоңыр түстер бар. Қара торыдан қарагердің айырмашылығы, бұл қоңыр түстер өте айқын және оңай ажыратылатындығымен ерекшеленеді.

10. Ала (қара, тер ала)

Бұл түс негізінен кез келген бір түстінің негізінде қалыптасады және үлкен ақ дақтар жылқының денесінің күңгірт негізгі түсіне шашыраңқы екенін білдіреді.

11. Құла

Бәрі де қызылмен бірдей, тек бақайы, жалы мен құйрығы, кез келген торы сияқты күңгірт. Сонымен қатар айқын жолақ.

12. Бурыл

Бурыл сұр сияқты, бірақ екі айырмашылық бар. Біріншіден, сұр түс біркелкі, ал бурылдың жүні тек аттың денесінде аралас түсті, ал құйрығы, жалы, аяғы мен басы негізгі түсіндей болып қалады. Жирен-бурылда жирен; баран-бурылда қара; құйрығы, жалы, аяғы - қара және торы-бурылда басы жирен.

13. Сұр (көксұр)

Сұр түс аралас түстердің қатарына жатады, өйткені ол қара теріге күңгірт және ақ қылшықтардың араласуы нәтижесінде пайда болады.

14. Аққұла (ақсары)

Аққұла - бұл да ашық түс, тек негізінде жирен түс жатады. Шын мәнінде, ашық түс негізінен ақсарыда зығыр немесе ақ түсті болатын жалы мен құйрығына қатысты. Бұған қоса жүнінде кейбір сарғыштанған түс. Күңгірт-ақсарыны кейде шабдармен, ал ашық-ақсарыны изабелламен шатастыруға болады.

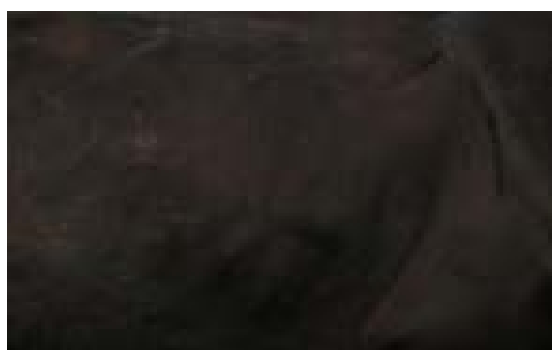
Ірі қара малдың негізгі түстеріне шолу

Қызыл – Красная

Күңгірт қызыл - Темно-красная

Қара – Черная

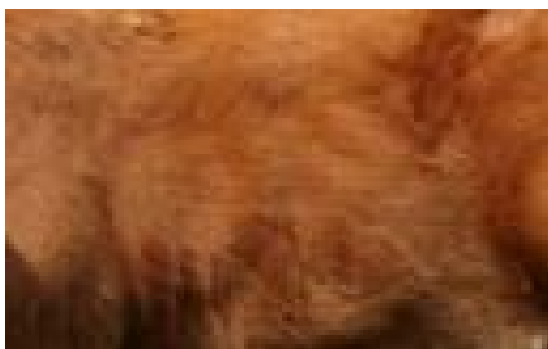
Қара шұбар - Черно-пестрая

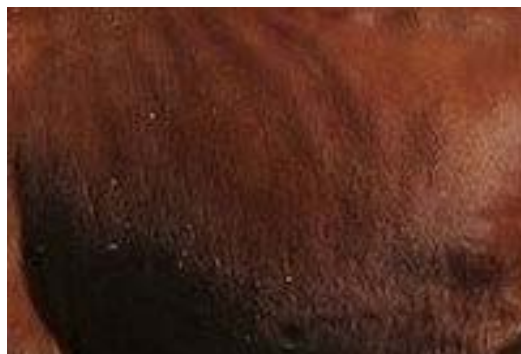
Ақ – Белая

Ақ - Белая

Жирен – Рыжая

Күрең - Темно-рыжая

Қызыл шұбар - Красно-пестрая

Бурыл - Чалая

Қоңыр - Бурая

Көксұр - Серая

Ірі қара малдың негізгі түстеріне сипаттама

Ірі қара малдың түстері: қара, ақ, қызыл, жирен болады. Сонымен қатар, көптеген тұқымдар шұбар, бурыл, көксұр және қоңыр түстермен сипатталады. Қара түсті жануарларда бүкіл түгі біркелкі қара түсті болады, ал ақ түсті жануарларда ақ түк бүкіл денені жабады. Қызыл түсті жануарлардың түгі ашықтығына байланысты ашық-қоңырдан қара-шие түске дейін, ал жирен түсті жануарларда ашық-жиреннен (қуаңсары, бланж) қара-жиренге дейін болуы мүмкін.

Шұбар (қара-шұбар, қызыл-шұбар, ақшыл-шұбар) түс кезінде ақ денеде қара түсті дақтар (қара, қызыл, қуаңсары) немесе қара түсте ақ дақтар орналасқан.

Көксұр түсті жануардың бүкіл денесі ашық және қара түсті түктің үйлесімімен сипатталады.

Жануардың денесіндегі қылшықтың біркелкі реңденбеуі, түктің тамыры қара түске боялған кезде, ал қоңыр түсті жануарларда жоғарғы бөлігі ашық түсті болады. Бурыл түсті жануарлардың денесінде аралас қара (қызыл) және ақ түсті қылшықтар болады, көбінесе басы, мойны және аяқтары тек қара түсті түкпен жабылады.

6-қосымша

Мал ұрлығы бойынша бағыттама үлгісі

ҚПББ бастықтарына
тізім бойынша

БАҒЫТТАМА

16.12.2020 жылы Қостанай облысы Полиция департаментінің Әулиекөл ПБ-не 25.11.1988 жылы туған, Әулиекөл ауданы, Новонеженка ауылы, Алтынсарин көшесі, № 20 үйде тұратын азамат Жұматов Қайрат Сәкенұлы 2020 жылғы қарашаның 15-інен 16-сына қараған түні белгісіз тұлғалар Әулиекөл ауданы, Новонеженка ауылынан 5 шақ. жердегі жайылымнан 2 бас түйе ұрлағаны туралы жазбаша өтінішпен жүгінді. Шығын 4 000 000 теңге.

Аталған факті Әулиекөл ПБ СДТБТ-де 16.12.2020 жылғы № 201517191615167 ҚР ҚК 188-1 бабы 4-бөлігі(мал ұрлығы) бойынша тіркелді.

Ұрланған түйелердің белгілері:

1. 5 жасар түйе, түсі күлгін қызыл, жүні қалың және тығыз, сол жақ санында азотпен «020» белгісі, сол жақ иығында азотпен «16» белгісі салынған, «Бактриан-қос өркешті түйе» тұқымы, нарықтық құны 2 000 000 теңге.

2. 6 жасар түйе, түсі күлгін, дене тұрқы арық, сол жақ санында азотпен «020», сол жақ иығында азотпен туған жылы «15» белгісі салынған, тұқымы «Бір өркешті түйе-дромедар», нарықтық құны 2 000 000 теңге.

Аталған қылмысқа күдіктеледі:

1. Кавказдық ұлттан шыққан, спорттық дене бітімді, орташа бойлы 170-175 см, жасы 40-қа таяу ер адам, **киімі:** ақ түсті жейде, ұзын жеңді қара-жасыл түсті спорттық тоқылған қалпақ, «Adidas»

жапсырмасы бар қара түсті спорттық костюм, аяқкиімі: қызыл шілтері бар қара түсті кроссовка, қолында былғары қолғап. **Ерекше белгілері:** оң жақ бетінде тілік түрінде тыртық бар.

2. Еуропалық ұлттан шыққан, мығым денелі, бойы шамамен 170-175 см, жасы 25-30, **киімі:** қызыл түсті спорттық футболка, алдыңғы жағында «Сокол» деген жазу бар, тізе аймағы тозған қоңыр джинсы, аяқкиімі: қара түсті туфли. **Ерекше белгілері:** басы тақырбас (*таз*), сол жақ білегінде «Жылан» түрінде татуировкасы бар.

Жоғарыда аталған адамдар көк түсті бортты Газель а/к-мен жүреді, алдыңғы шынысында мемлекеттік нөмірі Х010СВМ «Техас» деген жазу бар.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, Сізден барлық жеке құрамды, жұртшылықты және басқа да берілген күштерді қандай да бір ақпарат алған кезде осы қылмысқа қатысы бар күдікті адамдарды анықтауға бағыттауыңызды сұраймын. Қостанай облысы ПД КПБ-на телефон арқылы дереу хабарлауыңызды сұраймын: 8 (7142) 60-80-80, 60-70-70, 60-50-50.

Әулікөл ПБ бастығы
полиция полковнигі

Т. Нұрғазин

БАҒЫТТАМА

05.10.2020 жылы Қостанай облысының Полиция департаменті Арқалық қ. ПБ-на 10.10.1970 ж.т., Арқалық қаласы, Зеленая көшесі, № 10 үйде тұратын азаматша Смирнова Светлана Ивановна 2020 жылғы 4 қазаннан 5 қазанға қараған түні белгісіз тұлғалар үйінің ауласынан өзіне тиесілі 5 ірі қара малын (5 сиыр) ұрлап кеткені жөнінде жазбаша өтінішпен жүгінді. Шығын 2 800 000 теңге.

Аталған факті Арқалық қ. ПБ СДТБТ-де 06.10.2020 жылғы № 2013170310004167 ҚР ҚК 188-бабы-1-бөлігі 4-бөлігі (*мал ұрлығы*) бойынша тіркелді.

Ұрланған ІҚМ белгілері:

1. 4 жасар сиыр, қоңдылығы орташа, қара-ала түсті, маңдайында «жұлдызша» түріндегі дағы бар, биркасы мен ені жоқ, нарықтық құны 450 000 теңге.

2. 5 жасар сиыр, түсі қызыл, қоңды, алдыңғы аяқтары тізеге дейін ақ түсті, таңба белгісі жоқ, нарықтық құны 550 000 теңге.

3. 3 жасар сиыр, қара түсті, арық, маңдайы ақ қылшықты, оң жақ, сол жақ құлағында «2240» белгісі бар, тавры, таңбасы жоқ, нарықтық құны 400 000 теңге.

4. 6 жасар сиыр, түсі қызыл-ала, қоңдылығы жақсы, оң, сол, құлағында «2241» белгісі бар, оң жақ мүйізі сынған, таңбасы жоқ, нарықтық құны 750 000 теңге.

5. 5 жасар сиыр, қызыл түсті, оң, сол, құлағында «2243» белгісі бар, таңбасы жоқ, нарықтық құны 650 000 теңге.

Аталған қылмысқа күдіктеледі:

1. Ұлты еуропалық адам (*сығанға ұқсас*), дене бітімі арық, бойы 185-190 см, Жасы шамамен 30-35-терде, **киімі:** қоңыр түсті жемпір, басында қара қалпақ (*бейсбол қалпақшасы*) «Nike» жазуы бар, аяқкиімі: сары «Adidas» кроссовка. **Ерекше**

белгілері: сөйлеу кемістігі «кекештенеді», шашы ағарған, оң қолында сұқ саусағы жоқ.

2. Ұлты еуропалық, дене бітімі мығым, бет-әлпеті секпіл, бойы шамамен 150-155 см, жасы 30-35-терде, **киімі:** көк трикотажды шорты, алдыңғы жағында «S3» деген жазу бар, қара-жасыл түсті футболка-батник жағада ақ жолақ бар, аяқкиімі: қара-көк түсті мокасин. **Ерекше белгілері:** қасқа бас, сақалы бар, сол жағында «күн» түрінде татуировкасы бар.

Жоғарыда аталған адамдар қара түсті жүк-жолаушы, жүксалғыш қақпағы қара-жасыл түсті, мемлекеттік нөмірі P222BAM «Мерседес Vito» автокөлігімен жүреді.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, Сізден барлық жеке құрамды, жұртшылықты және басқа да берілген күштерді қандай да бір ақпарат алған кезде осы қылмысқа қатысы бар күдікті адамдарды анықтауға бағыттауыңызды сұраймын. Қостанай облысы ПД КПБ-на көрсетілген мына телефон арқылы дереу хабарлауыңызды сұраймын: 8 (7142) 50-70-70, 50-60-60, 50-40-40.

Арқалық қ. ПБ бастығы
полиция полковнигі

Т. Нұрғазин

БАҒЫТТАМА

10.10.2020 жылы Ақмола облысының Полиция департаменті Ерейментау ауданының ПБ-не, 10.01.1960 жылы туған, Ерейментау қ., Ленин к-сі, № 30 үйде тұратын азаматша Ахметова Сауле Саматқызы, 2020 жылдың 7 қазанынан 8 қазанына қараған түні белгісіз тұлғалар 3 бас қойын ұрлап кеткені (1 қой, 2 қошқар) туралы жазбаша өтінішпен жүгінді. Шығын 300000 теңге.

Аталған факті Ерейментау ауданы ПБ СДТБТ-де 10.10.2020 жылғы №201410310001516 ҚР ҚК 188-бабы-1-бөлігі 4-бөлігі (мал ұрлығы) бойынша тіркелді.

Ұрланған қойлардың белгілері:

1. 3 жасар қошқар, орташа қоңды, сұр түсті, басы сүйір, дөңтұмсық, иір мүйізді, аяғы жуан, тілерсегіне дейін және сирағы жүнмен қапталған, мойны орташа ұзын, құлақтары салбыраған, оң құлағында «1313» биркасы бар, тұқымы «Қаракөл», нарықтық құны 100000 теңге.

2. 4 жасар қошқар, түсі қара, басы үлкен, маңдайында ақ белгісі бар, дөңтұмсықты, иір мүйізді, аяғы жуан, тілерсегіне дейін және сирағы ақ жүнмен қапталған, мойны орташа ұзын, құлақтары салбыраған, құйрығы кең, оң құлағында «777» биркасы бар, тұқымы «Цигайская», нарықтық құны 100000 теңге.

3. 4 жасар қой, түсі сұр, төрт аяғы да ақ, оң құлағында «1215» белгісі бар, нарықтық құны 100000 теңге.

Аталған қылмысқа күдіктеледі:

1. Ұлты кавказдық, дене бітімі мығым, бойы орта 170-175 см, Жасы 40-қа жуық ер адам, **киімі:** қызыл көйлек, ұзын жейде, қара шалбар, аяқкиімі: қара түсті лакталған туфли. **Ерекше белгілер:** оң қолында «Rolex» сағаты, маңдайында қалы бар.

2. Ұлы азиялық, дене бітімі арық, бойы 140-145 см, жасы 20-25-те, **киімі:** «GGG» жазуы бар ақ түсті футболка, қыша түсті

джинсы, аяқкиімі: қоңыр кроссовка. **Ерекше белгілері:** оң жағына қайырылған бұйраланған шаш «жүрек» түріндетатуировкасы бар.

Жоғарыда көрсетілген адамдар жасыл түсті Ауди автокөлігімен қозғалады, төбесінде жүксалғыш бар, мемлекеттік нөмірі Z040CDR.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, Сізден барлық жеке құрамды, жұртшылықты және басқа да берілген күштерді қандай да бір ақпарат алған кезде осы қылмысқа қатысы бар күдікті адамдарды анықтауға бағыттауыңызды сұраймын. Ақмола облысы ПД КПБ-на мына телефондар арқылы дереу хабарлауыңызды сұраймын: 8 (7162) 50-30-20, 50-50-50, 50-30-10.

Ерейментау ауданы ПБ бастығы
полиция подполковнигі

А. Сарин

ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ

№ 1 сұрақ

Қазақ дала сот төрелігі жүйесінде қылмыс жасаған залал үшін жәбірленушіге ақшалай өтемақы қалай аталды?

- а) құн;
- б) барымта;
- в) ясырь;
- г) талеон.

№ 2 сұрақ

Патша «Сібір қырғыздары туралы Жарлық» қай жылы қабылданды?

- а) 1727;
- б) 1833;
- в) 1799;
- г) 1822.

№ 3 сұрақ

Айбан әшкереленген жағдайда мал ұрлығына кінәлі жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу пропорциясы қандай болды?

- а) үш реттен үш рет;
- б) бес реттен үш рет;
- в) жеті реттен үш рет;
- г) тоғыз реттен үш рет.

№ 4 сұрақ

Ер адамды өлтіргені үшін қандай өтемақы болды?

- а) 500 қой;
- б) 1000 қой;
- в) 2000 қой;
- г) 5000 қой;

№ 5 сұрақ

Әйелді өлтіргені үшін қандай өтемақы болды?

- а) 500 қой;
- б) 1000 қой;
- в) 2000 қой;
- г) 5000 қой;

№ 6 сұрақ

Тәуке ханның (Жеті жарғы) ережелерінде неше бөлім қамтылған?

- а) 3;
- б) 5;
- в) 7;
- г) 9.

№ 7 сұрақ

Соңғы жылдары Қазақстанда мал ұрлығының саны:

- а) өсті;
- б) сол деңгейде қалады;
- в) төмендейді.

№ 8 сұрақ

Мал ұрлығы жылқының жүніне қосымша жарық белгілерін қою үшін қандай әдісті қолданады?

- а) арнайы бояумен боялған;
- б) тері астына арнайы химиялық заттар енгізіледі;
- в) жүнге ыстық шайырға малынған зат қолданылады;
- г) жүнге ыстық сүтке малынған зат қолданылады.

№ 9 сұрақ

Сиыр мүйізінің иілуін өзгерту үшін мал ұрлығы қандай әдісті қолданады?

- а) оларды скипидармен булап пісіреді;

- б) оларды қайнаған сумен булап пісіреді;
- в) оларды ыстық кебекпен булап пісіреді;
- г) оларды ыстық парафинмен булап пісіреді.

№ 10 сұрақ

Қанша уақыт ішінде мал ұрлығы ірі жануардың (жылқы, сиыр) өлекселерін тез бауыздап тастай алады?

- а) 10-15 минут;
- б) 25-30 минут;
- в) 40-45 минут;
- г) 50-55 минут.

№ 11 сұрақ

Қазақстанда мал ұрлығы бойынша орташа өтемақы қандай?

- а) 5-10 %;
- б) 10-15 %;
- в) 15-20 %;
- г) 20-25 %.

№ 12 сұрақ

Патша (Сібір қырғыздары туралы Жарғыға» сәйкес барымта қандай қылмыс санатына теңестірілді?

- а) ұрлыққа;
- б) тонауға;
- в) қарақшылыққа;
- г) бопсалауға.

№ 13 сұрақ

РСФСР Қылмыстық кодексінде мал ұрлығы үшін жауапкершілік қай жылы белгіленді?

- а) 1918 жылы;

- б) 1920 жылы;
- в) 1922 жылы;
- г) 1924 жылы.

№ 14 сұрақ

ҚР Қылмыстық кодексіне қай жылы мал ұрлығы туралы арнайы норма енгізілді?

- а) 2014 жылы;
- б) 2015 жылы;
- в) 2017 жылы;
- г) 2019 жылы.

№ 15 сұрақ

Ауыл шаруашылығы жануарларының қандай санаттары (ҚР қолданыстағы ҚК сәйкес) малға жатады?

- а) жылқы, сиыр, құс;
- б) түйелер, қойлар, қояндар;
- в) шошқалар, қошқарлар, есектер;
- г) қошқарлар, шошқалар, құс.

№ 16 сұрақ

Жеке ветеринариялық паспорттар ауыл шаруашылығы жануарларының мынадай санаттарына беріледі:

- а) жылқылар, сиырлар, шошқалар;
- б) түйелер, жылқылар, қойлар;
- в) шошқалар, есектер, жылқылар;
- г) сиырлар, жылқылар, түйелер.

№ 17 сұрақ

Мал жаю ережелерін бұзушыға қандай жауапкершілік жүктеледі (ҚР ӘҚБтК 408-бабына сәйкес)?

- а) 3-тен 10 АЕК-ке дейін;
- б) 8-ден 15 АЕК-ке дейін;
- в) 12-ден 20 АЕК-ке дейін;

г) 15-тен 25 АЕК-ке дейін.

№ 18 сұрақ

ҚР шегінде малды тасымалдау үшін қандай құжаттар қажет?

- а) ветеринариялық лицензиялар;
- б) ветеринариялық сертификаттар;
- в) ветеринариялық анықтамалар;
- г) ветеринариялық қорытындылар.

№ 19 сұрақ

ҚР-дан тыс жерлерде малды тасымалдау үшін қандай құжаттар қажет?

- а) ветеринариялық лицензиялар;
- б) ветеринариялық сертификаттар;
- в) ветеринариялық анықтамалар;
- г) ветеринариялық қорытындылар.

№ 20 сұрақ

Радиожиілік белгісі бар малды қандай максималды қашықтықтан анықтауға болады?

- а) 50 метрге дейін;
- б) 100 метрге дейін;
- в) 300 метрге дейін;
- г) 500 метрге дейін.

Тест тапсырмаларының кілттері:

1 – а	11 – в
2 – г	12 – б
3 – г	13 – в
4 – б	14 – г
5 – а	15 – в
6 – в	16 – г
7 – в	17 – а
8 – г	18 – в
9 – в	19 – б
10 – а	20 – в

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕР

ПО - ішкі істер органдары

ЖІҚ - жедел-іздестіру қызметі

БАҚ - бұқаралық ақпарат құралдары

АҚШ - Америка Құрама Штаттары

ҰҚТ - ұйымдасқан қылмыстық топ

РКФСР - Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік
Республикасы

Қазақ КСР - Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы

ҚК - Қылмыстық кодекс

АШМ - Ауыл шаруашылығы министрлігі

ЖТТ - жедел-тергеу тобы

ЖШС - жауапкершілігі шектеулі серіктестік

ШҚ - шаруа қожалығы

ЖІШ - жедел-іздестіру іс-шарасы

ҰҰА - ұшқышсыз ұшу аппараттары

ІҚМ - ірі қара мал

Ермек Орамбаевич Беркишев

**МАЛ ҰРЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ
ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Оқу құралы

. Басуға 11.06.2023 қол қойылды.
Пішіні 60x84 1/16. Көлемі 6 б.т.
Таралымы 500 дана. Тапсырыс № 308

ЖШС "ADAL KITAP"
Алматы қ, Байзаков 90, 205 кеңсе
Телефон: +7 747 155 5680
e-mail: adalkitap@ mail.ru